

İstanbul Bilgi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

EVİRİMSEL EDEBİYAT ELEŞTİRİSİ: KURAMSAL TARTIŞMALAR VE
UYGULAMA OLANAKLARI

MURAT TURAN

Karşılaştırmalı Edebiyat Disiplininde Yüksek Lisans Derecesi Kazanma
Yükümlülüklerinin Parçasıdır

Karşılaştırmalı Edebiyat
İstanbul Bilgi Üniversitesi
İstanbul, 2009

EVRİMSEL EDEBİYAT ELEŞTİRİSİ: KURAMSAL TARTIŞMALAR VE
UYGULAMA OLANAKLARI

EVOLUTIONARY LITERARY THEORY: THEORETICAL DISCUSSIONS AND
PRACTICAL POSSIBILITIES

Murat Turan
107667009

Tez Danışmanı Dr. Süha Oğuzertem :

Jale Parla, Prof. Dr. :

Falih Köksal, Prof. Dr. :

Tezin Onaylandığı Tarih : 1 Eylül 2009

Toplam Sayfa Sayısı : 70

Anahtar Kelimeler

Keywords

- 1) Evrim
- 2) Edebiyat kuramı
- 3) İnsan doğası
- 4) Kültür
- 5) Adaptif işlev

- 1) Evolution
- 2) Literary theory
- 3) Human nature
- 4) Culture
- 5) Adaptive function

Bütün hakları saklıdır.

Kaynak göstermek koşuluyla alıntı ve gönderme yapılabilir.

© Murat Turan, 2009

ÖZET

Edebiyat incelemesi, geleneksel olarak doğa bilimlerinin kapsamı dışında tutulmuş ve farklı yöntemlerle gerçekleştirilmiştir. Oysa bilinen en yalıtılmış toplumlarda bile kurmaca anlatıların izlerine rastlanır ve bu evrensel insan davranışı, doğa bilimlerinin yöntem ve bulgularından faydalanan bilimsel bir edebiyat kuramının olanaklılığına işaret eder. C.P. Snow'un doğa bilimleri ile insani bilimler arasındaki kutuplaşmanın yapaylığına dikkat çekmesi ve Edward O. Wilson'ın bu farklı disiplinlerin bir araya getirilmesi gerektiği düşüncesinden hareket eden Joseph Carroll, 1995 yılında yayımlanan kitabı *Evolution and Literary Theory*'de (Evrim ve Edebiyat Kuramı) böyle bir kuramın temellerini atmayı amaçlar. İnsan davranışlarının anlamlandırılması için evrimsel açıklamaların kullanılmasında, 20. yüzyılda yaşanan trajedilerin de etkisiyle oldukça geç kalındığı söylenebilir. Evrimsel ya da Darwinci edebiyat kuramı bu geç kalınmışlığa sebep olan engellerle de yüzleşerek öncelikle anlatılara kaynaklık eden bilişsel yapıların insan doğasındaki yerini ve bunları gerekli kılan adaptif işlevi konu edinir. Bu tezde, sözü edilen kuramsal soruların yanında birbirlerinden yöntem ve amaç bakımından farklı üç uygulama örneği de ele alınmıştır. Farklı bilim dallarının verilerine ve yöntemlerine dayanan kuramsal tartışmaların, evrimsel bakış açısının kapsayıcılığının da katkısıyla edebi eserlerdeki genel örüntüleri belirlemekte oldukça verimli olduğu görülebilir. Ancak, aynı kapsayıcı bakış açısı tek tek edebiyat eserlerinin incelenmesinde farklı çıkarımlara ulaşmayı zorlaştırır. Bunlara dayanarak evrimsel edebiyat kuramında genel örüntüye yapılan vurgunun ayrıntıları silikleştirdiği, ancak, eleştirilerin temel kaynağı olan indirgemenin kültür ürünlerine biyolojik temelli açıklamalar getirerek bilimsel bir kurama ulaşma yolunda ödenmesi gereken bir bedel olduğu sonucuna varılmıştır.

anahtar sözcükler: Evrim, edebiyat kuramı, insan doğası, kültür, adaptif işlev

ABSTRACT

Literary criticism has traditionally been considered a different field of study from the natural sciences and practiced in different methods. However, no matter how isolated, traces of fictional narrative can be observed in every known society and the universality of this human behavior points out to the possibility of a literary theory which uses the methods and findings of natural sciences. Joseph Carroll has published *Evolution and Literary Theory* in 1995 in order to found such a literary theory, using the ideas of C. P. Snow who claimed that the ongoing separation of “two cultures”, namely natural sciences and the humanities, is an artificial rather than a natural one and Edward O. Wilson’s term “consilience” which refers to the necessity of considering all knowledge from different disciplines together. The tragedies of mid 20th century have hindered the progress of explaining culture in terms of its biological roots. Evolutionary or Darwinian literary theory faces these setbacks by discussing cognitive structures, which makes narrative possible, as a part of human nature and their adaptive function. In this thesis, three applications of the theory have been briefly reviewed in addition to these theoretical discussions. It is possible to claim that theoretical discussions, relying on the findings and methods of various disciplines, are fairly effective in determining general patterns with the help of extensive overview of evolutionary perspective. However, the same overview makes it hard to reach different conclusions for individual pieces of literary works. Thus, in this thesis, it has been concluded that in evolutionary literary theory, the emphasis on the general patterns renders the details vague. Still, the core element of objections, i.e. reductionism, is a price to pay on the way to establish a scientific literary theory, explaining cultural products in biological terms.

keywords: Evolution, literary theory, human nature, culture, adaptive function

TEŐEKKÜR

Katkılarından ötürü tez danışmanım Dr. Süha Oğuzertem'e, değerli hocam Prof. Dr. Jale Parla'ya ve Boğaziçi Üniversitesi'ndeki derslerine misafir olarak katılmama izin vererek özellikle evrim-ahlâk ilişkisi konusundaki araştırmalardan haberdar olmamı sağlayan Prof. Dr. Falih Köksal'a teőekkür ederim.

Ayrıca bu tezin tamamlanması kadar başlamasında da payları olan Sena Çakırkaya'ya ve sınıf arkadaşlarıma olan borcumu, kendilerine buradan teőekkür ederek biraz da olsa hafifletebilmeyi umarım.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
1. İNSAN, DOĞA ve EDEBİYAT	8
1.1 Uzun Evrimin Kısa Tarihi	9
1.2 Bilgi Bölünerek mi Çoğalır?	11
1.3 Doğa İnsanın Neresinde?	13
1.4 İnsan - Kültür - İnsan	22
2. KURMACA ANLATININ İŞLEVİ SORUNSALI	28
2.1 Bilgi Transferi Aracı Olarak Anlatı	29
2.2 Tavuskuşunun Kuyruğu Yeterince Güzel mi?	31
2.3 Tatlı Edebiyat ve Oyun Planı	32
2.4 Bilişsel Oyun ve Toplumsal Uyum	33
2.5 Bilişsel Bir Harita	36
3. UYGULAMA ÖRNEKLERİ	40
3.1 Balta Girmemiş Ormanlardan Viktorya Dönemine	41
3.2 İnsan Savaşan Hayvandır: <i>İlyada</i> ve İnsan Doğası	47
3.3 Horton Kiminle Konuşuyor?	52
SONUÇ	57
EKLER	64
SEÇİLMİŞ BİBLİYOGRAFYA	67
ÖZGEÇMİŞ	70

GİRİŞ

1 Ocak 2009'da, yani Darwin yılının başladığı gün yayımlanan *The Art Instinct: Beauty, Pleasure and Human Evolution* (Sanat İçgüdü: Güzellik, Zevk ve İnsan Evrimi) kitabının yazarı Dennis Dutton, editörlüğünü yaptığı *Philosophy and Literature* dergisindeki makalesine, dikkat çekici bir gözlemle başlar: “Kurmaca aşkı siyaset, evlilik, şaka ve ensest tabusu kadar evrenseldir” (453).

Gerçekten de yazılı kültüre geçmiş olsun ya da olmasın bilinen en yalıtılmış toplumlarda bile kurmaca anlatıların üretildiği ve tüketildiği görülür. Hatta tarih öncesi bir dönemde, dünyanın herhangi bir yerinde yaşayan avcı-toplayıcı bir insan grubunun ateşin etrafında toplanıp birbirine tanrılar, kahramanlar ve canavarlar hakkında hikâyeler anlattığını hayal etmek de hiç zor değildir. Mağara duvarlarındaki tasvirlerden mitolojiye ve modern romana kadar insanlık tarihinin her döneminde kurmacanın çekiciliğinin izlerini görmek mümkündür.

Peki, kurmaca anlatıyı bu kadar kaçınılmaz kılan nedir? Profesyonel olarak “edebiyatçı” olmak bütün insanlık tarihi içinde çok yeni bir meslek olduğuna göre, “karın doyurmayan” bu eylem, günlerini ve gecelerini yırtıcı hayvanlardan kaçarak veya av peşinde geçiren tarih öncesi insandan bugüne yerini nasıl korumuştur? Hikâyeler anlatmaktan ve dinlemekten aldığımız zevki gerekçe olarak göstermek, bu sorulara cevap vermek bir yana, zevkin kaynağını sorgulayan yeni sorular doğurur. Bunları cevaplamak için böylesine evrensel bir davranışı, tüm insan türünü bir araya

getiren, insan doğasının bir özelliği olarak ele almak, doğru bir başlangıç gibi görünmektedir.

Bu özelliğe Aristoteles de dikkat çekmiştir. *Poetika*'da şiir sanatını doğuran iki doğal nedeni insanın diğer hayvanlara göre taklide olan yatkınlığı ve taklitten çok hoşlanmaları olarak tanımlar. Kanıt olarak “gerçekte çok zor seyredebileceğimiz şeylerin, örneğin en korkunç canavar görüntülerinin ya da kadvraların birebir taklidinden bile çok hoşlanmamız[1]” gösterir (27). Aristoteles bu tespiti yaptıktan sonra neden insanın bu zevki aldığı konusundaki görüşünü de açıklar. Ona göre insanlar doğaları gereği poetikadan zevk alırlar çünkü “öğrenmek tüm insanlar için çok hoş bir şeydir”. Yani Aristoteles'in insanın, doğasının bir gereği olarak taklit üretmekten ve taklit görmekten, bunlardan bir şeyler öğrendiği için hoşlandığını, dolayısıyla anlatılardan zevk aldığını söylediği sonucunu çıkarabiliriz. İşte bu, Aristoteles'ten iki bin yüz doksan üç yıl sonra, günümüzden iki yüzyıl önce doğan Charles Darwin'in adıyla özdeşleşen evrim kuramı ışığında edebiyatı anlamlandırmaya çalışan evrimsel edebiyat kuramı çerçevesinde varılan sonuçlardan biridir.

Evrimsel edebiyat kuramı, farklı biçimlerde de olsa benzerliklerin gözden kaçmadığı türlerle, bilinen bütün toplumlarda insanların günlük hayatının bir parçası olmuş kurmaca anlatıyı, insan doğasının evrensel bir özelliği olarak ele alır ve varlığının evrimsel gerekçelerini ortaya koymayı amaçlar. Bilimin bugün geldiği noktada, dünya üzerindeki canlı çeşitliliğini tarihsel boyutuyla birlikte en iyi açıklayan bilimsel yaklaşım olan evrim kuramı toplumlar, dönemler ve kültürlerüstü biyolojik açıklamalarının getirdiği geniş kapsayıcılığından dolayı bu evrensel özelliği anlamlandırmak için doğru bir yaklaşım olarak ele alınabilir.

Nitekim kurmaca anlatıyı bilişsel bir faaliyet olarak ele alıp insan doğasındaki yerini, bu bilişsel faaliyetin organizmanın sağkalımına (*survival*) ve kapsamlı seçim değerine (*inclusive fitness*) ne gibi işlevleri yerine getirerek katkı sağladığını belirlemek gibi kuramsal tartışmalar ilginç ve ikna edicidir. Aynı şekilde masallar, halk hikâyeleri, mitoloji gibi yaygın örüntülerin daha belirgin, genellemelerin daha olanaklı olduğu anlatılarda evrimsel açıklamalar aydınlatıcı ve ufuk açıcı olabilmektedir. Ancak geniş kapsamlılık, evrimsel incelemeye sunduğu olanaklarla birlikte birtakım zorlukları da beraberinde getirir. Genel örüntüye ve benzerliklere insan doğasının evrensel özellikleriyle yapılan vurgu, farklı toplulukların, farklı zamanların kurmaca ürünlerinin incelenmesinde derine inmeyi zorlaştırabilir.

Evrimsel edebiyat kuramının, bilişsel bir özellik olarak kurmacanın insan doğasındaki yerini göstermek ve bu özelliğin insan evriminde nasıl bir adaptif işlevi olduğunu tanımlamak gibi kuramsal tartışmalarda başarılı olduğu söylenebilir. Destan, masal, halk hikâyeleri gibi genellemeler yapmanın daha kolay olduğu anlatıların incelenmesinde de diğerlerine göre daha geniş olanaklar sunabilmektedir. Bunların dışındaki, roman gibi daha yeni türlerde yapılan genellemeler, eserlerin tek tek incelenmesinden genele dair çıkarımlarda bulunulduğundan indirgemeci görünebilmektedirler. Ancak bu durum bilimsel yöntemler kullanmanın doğal sonucu olarak değerlendirilebilir.

Bu sonuca ulaşabilmek için edebiyatı insanın, insanı doğanın bir parçası olarak değerlendirmek, evrimsel edebiyat eleştirisindeki temel kuramsal tartışma olan “adaptif işlev” konusundaki görüşlere yer vermek ve farklı uygulama örneklerini incelemek gerekir. Tezimde bu üç konuyu üç ana bölümde ele almaya çalışacağım.

Doğa bilimlerinin veri ve yöntemlerinden faydalanmak, insanı ve dolayısıyla onun kültürel ürünlerini doğanın bir parçası kabul etmenin sağladığı bir olanak olmanın yanında beraberinde getirdiği bir zorunluluk olarak da düşünülebilir. Edebiyat incelemesinde evrim kuramından faydalanmak, Edward O. Wilson'ın gündeme getirdiği "bilginin birliği" (*consilience*) düşüncesini temel alır ve C.P. Snow'un "İki Kültür" konuşmasında değindiği sosyal bilimler ve doğa bilimlerinin birbirinden yalıtılmasının doğal bir süreç değil akademi çevrelerinin ürünü olduğu düşüncesine dayanır. Bilginin birliği, "bilgi ağacı" şeklinde tasvir edilen bir düşüncedir: Bütün bilimler tek bir ağacın dalları gibi birbirleriyle ilişki içindedirler. Bu durumda doğa bilimlerinin en temel verilerinden insana kesintisiz bir bağ bulunduğu sonucu çıkarılabilir. Böylelikle insani bilimler, doğa bilimlerinin veri ve yöntemlerinin kullanılabileceği bir alan olur.

Kültür ürünlerinin evrimsel incelemesinde karşılaşılan zorluk, çoğunlukla bu bilimsel yöntemlerin indirgemeci yapısından kaynaklanıyor gibi görünmektedir. Ancak deneye dayalı yöntemler kullanabilen ve bilimsellik iddiası taşıyabilen bir edebiyat kuramı oluşturabilmek için genellemeler yapmanın, olguları biyolojik verilere indirgemenin gerekli olduğu düşünülebilir. Kültürler arası ve bireysel farklılıkları ele alırken, çeşitliliğin evrim için hayati bir dinamik olduğu da akılda tutulmalıdır: Çeşitlilik olmadan doğal seçim, doğal seçim olmadan da evrim mümkün olmaz. Dolayısıyla kültür ürünlerinin incelenmesinde kullanılan biyolojik genellemeler, araştırmacının kültürel ve bireysel farklılıkları yoksaymasını gerektirmez. Hatta genel örüntüyü ortaya koyarak bu farklılıkları daha da görünür kılmaya yardımcı olabilir.

Bilimsel edebiyat kuramı fikrinin olumlu çağrışımları, kültür ürünlerinin biyolojik veya antropolojik veriler kullanılarak açıklanmasına gelince yerini

genellemelerle bireysel ve kültürel farklılıkların görmezden gelineceği endişesine bırakır. Bu durum insanın ve dolayısıyla kültürün, doğanın geri kalanından ancak tamamen ayrı bir olgu olarak ele alınabilmesine sebep olur. Geçtiğimiz yüzyılın önemli bir bölümünde sosyal bilimlerde ve insani bilimlerde biyolojik açıklamalar kullanmak belki de, bilimselden çok politik olan sosyal darwinizm ve öjenizm (*eugenics*) gibi düşüncelerin trajedik sonuçlarını hatırlattığı için tabu olarak kalmıştır. Bu yüzden insan doğası tartışmasında evrimsel psikologlar öncelikle Standart Sosyal Bilimler Modeli (SSBM) olarak adlandırdıkları, kültürün belirleyiciliğini öne çıkaran postyapısalcı varsayımları karşılına almışlardır. Ancak evrimsel psikolojinin bazı temel kabullenimleri özellikle antropoloji ve bilişsel bilimlerin bulgularıyla sorgulanır hale gelmiş ve insan doğası için evrimsel antropoloji ve bilişsel arkeoloji (EABA) öne sürülmüştür.

Evrimsel edebiyat eleştirisinin önde gelen ismi Joseph Carroll'ın EABA modelini göz önünde bulundurarak çizdiği insan doğası şeması, henüz çok genç sayılabilecek bu alanda bilim insanlarının ulaşmış olduğu bir uzlaşma olmadığı için eleştirilerle karşılaşır. Ancak bu şemanın, edebiyat ve sözlü öncüllerinin yerini, insan doğasının bir parçası olarak belirleyen bilimsel bir girişim olduğu söylenebilir.

İşlevsiz bir adaptasyon olamayacağına göre insan doğasının bir parçası olarak tanımlanan kurmacanın evrenselliği, bir adaptif işlev tanımı ihtiyacı doğurur. Alanın disiplinlerarasılığıyla paralel şekilde edebiyat kuramcılarında olduğu gibi evrimsel psikologlardan ve antropologlardan da gelen adaptif işlev önerilerini beş alt başlıkta ele almaya çalışacağım.

Kurmaca anlatının evrimsel olarak kıymetli bilginin taşınmasına olanak tanıdığı için insan evriminde yer bulabildiğini düşünen Michelle Scalise Sugiyama, buzul çağı şartlarında başkalarından edinilen bilginin kapsamlı seçilim değerini nasıl

artırmış olabileceğini vurgular. Bir başka evrimsel psikolog Geoffrey Miller, anlatı becerisinin tıpkı tavuskuşunun kuyruğu gibi bir “cinsel gösterge” olduğunu ileri sürer ve ortaya koyduğu sanatla bireyin yüksek seçim değerini sergilediğini düşünür. Bilişsel psikoloji ve dil hakkında yayımlanan kitaplarıyla geniş bir okur kitlesine ulaşan evrimsel psikolog Steven Pinker, sanattan duyulan zevki *cheesecake* benzetmesiyle açıklar ve adaptif işlevinin doğrudan değil dolaylı olduğunu savunur. Pinker’a göre sanat diğer insan adaptasyonlarının bir “yan ürünü”dür. Ancak Pinker kurmaca anlatıyı diğer sanat dallarından ayrı bir yere koyar ve olay örgülerinin (*plot*) birer oyun planı işlevi olabileceğini belirtir. “Oyun planı” işlevi Sugiyama’nın “bilgi transferi” düşüncesi kadar, aslında bir Nabokov uzmanı olarak tanınan Brian Boyd’un öne sürdüğü “bilişsel oyun” hipotezini de çağırıştırır. Boyd, insanın diğer hayvanlardan farklı olarak öne çıkan bilişsel yetilerine işaret eder ve sanatın, genlerle düzenlenmemiş davranışları pekiştirerek esneklik sağlayan, oyundan türemiş bir insan adaptasyonu olduğunu savunur. Sanat, oyun ve ritüeller arasında biçimsel ve işlevsel benzerliklere dikkat çeken antropolog Ellen Dissanayake gibi, sanatsal faaliyetlerin bireylerin toplum içi ilişkilerine etkilerine de dikkat çeker.

Evrimsel edebiyat kuramı denince ilk akla gelen isimlerden olan Joseph Carroll, kuramının mümkün olması için gerekli düşünsel temeli “bilginin birliği” düşüncesiyle attığı söylenebilecek düşünür Edward O. Wilson’ın işlev konusundaki fikirlerini ödünç alır ve sanatı bir “bilişsel haritalama” olarak tanımlar. Buna göre üstün zekâsının insanın önüne sunduğu seçenekler, davranışlarında genetik belirlenmelerden kurtulmasını sağladığı gibi kafa karışıklığı ve belirsizliğe de sebep olmuş, bir anlamda özgürlük, bedeliyle birlikte gelmiştir. Wilson insanın bu belirsizlikle baş edebilmek, kendini doğal ortamında zihinsel olarak konumlandırmak için sanatı (ve dini) ürettiğini öne sürer.

Üçüncü bölümde de uygulamaların ne gibi sonuçlar verdiğini göstermeyi amaçladım. Evrimsel edebiyat kuramı çerçevesinde kitaplaşmış, daha kapsamlı ve hacimli araştırmalar bulunsa da burada yöntem ve amaçları bakımından örnek sayılabilecek üç çalışmaya yer vereceğim. Carroll ve arkadaşları, 19. yüzyıl Britanya romanlarını inceledikleri “Graphing Jane Austen”da sosyal bilimlerin yöntemlerinden faydalanırlar. Jonathan Gottschall’ın, *İlyada* üzerine yaptığı incelemede etolog Konrad Lorenz’in “törenselleşmiş çarpışma” (*ritual combat*) terimini ele alır ve Homeros’un eserinde insanın hayvanlığının izlerini sürer. Değerlendirdiğim diğer bir uygulama, Brian Boyd’un *Horton Hears a Who*’yu edebiyatın evrimsel işlevine vurgu yaparak incelediği makalesi olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İNSAN, DOĞA ve EDEBİYAT

Doğa bilimleri ve insani bilimler birbirlerinden bu alanlarda çalışanların ortaya koydukları düşünsel ürünler kadar konuları ve yöntemleri bakımından da geleneksel olarak farklılık gösterirler. Ancak bu ayrımın zorunlu değil üretilmiş bir durum olduğu düşünülebilir. İnsanın da doğanın bir parçası ve maddenin geri kalanıyla birlikte fiziğe tabi olduğu kabul edilirse, ilk başta en açık görülen sınırlar bile muğlak hale gelir.

Sınırlar ötesinde çalışma alanı ve yöntem alışverişi, sosyal bilimler ile doğa bilimleri arasında daha net görülebilir. Psikoloji çoğu zaman biyolojik verilerden ve açıklamalardan faydalanır. Aynı durum tersi için de geçerlidir: Psikolojik değişikliklerin biyolojik etkileri olur. Ama konu insan ve onun ürünleri olduğunda belki de efendisi olduğumuza inanacak kadar uzun süredir hükmettiğimizi düşündüğümüz için, doğanın işleyişine dair bilgimizi kullanmakta tereddüt ederiz. Oysa özellikle canlı türlerinin bugünkü hallerine hangi süreçlerden geçerek geldiğini açıklayan evrimin sağladığı verileri değerlendirmeyerek edebiyatı anlamak için kullanabileceğimiz çok değerli yöntem ve bulguları geri çeviriyor olabiliriz.

Evrim kuramından edebiyat incelemesi için kullanılacak bir bilimsel çerçeve inşa etmek için, öncelikle bu disiplinlerarası çalışmanın farklı noktaları arasında gerekli bağlantıları kurmak gerekir. Bu yüzden edebiyat incelemesine

geçmeden önce evrim kuramından kısaca sözetmek yararlı olabilir. Biyokültürel yaklaşımın temelindeki varsayım, yani insan ve onun kültürüyle doğanın geri kalanının sürekliliği ise ancak bilginin tek olduğu, yani farklı disiplinlerden de olsa bildiklerimizin birbirini desteklemesi ve doğrulaması gerektiği düşüncesiyle anlamlı hale gelir. Evrimleşmiş insan doğası tanımlamasına ve edebiyat incelemelerinde doğa bilimlerinden faydalanmaya ancak böyle bir farkındalık olanak tanır. Evrimsel uyum mekanizmalarının şekillendirdiği, genetik miras sayılabilecek türsel yapılar bütünü olarak değerlendirilebilecek bu “insan doğası” kavramı, kültürün belirleyiciliğini ön plana koyan postyapısalcılığın karşısında durur.

1.1 Uzun Evrimin Kısa Tarihi

Edebiyatın evrimsel işleviyle ne kastedildiğinin açık olması için evrim kuramının temel prensiplerinden kısaca bahsetmekte fayda var. Bugün yeryüzündeki canlı çeşitliliğini en iyi şekilde açıklayan bilimsel yaklaşım olan evrim kuramı, çoğunlukla onun adıyla eş anlamlı gibi anılmasına rağmen aslında ilk olarak Darwin tarafından ortaya atılmamıştır. Daha öncesinde de türlerin zaman içinde değiştiği ve doğal yaşam alanlarına uyum sağladığı bilinse de bunun nasıl olduğu konusunda modern evrim kuramında kabul edilen açıklama, Darwin’in ilk basımının 150. yılı bu sene kutlanan *On the Origin of Species by Means of Natural Selection* (Doğal Seçilim Yoluyla Türlerin Kökeni Üzerine) adlı kitabıyla gelmiştir. *Beagle* adlı gemiyle çıktığı yolculuk sırasında yaptığı gözlemler ve topladığı örneklerden yola çıkarak ortaya attığı iki önemli çıkarım, bilim dünyasını temelinden sarsmış ve o güne kadar kabul edilen kemikleşmiş birçok görüşü sorgulanır hale getirmiştir. *Türlerin Kökeni*’ndeki en önemli iki çıkarım, ortama görece daha uyumlu bireylerin daha az uyumlu olanlara kıyasla hayatta kalma ve üreme ihtimallerinin yüksek

olması ve bu uyumluluklarını sağlayan özelliklerinin bir sonraki nesle bu yolla aktarılabilmesi şeklinde özetlenebilir. Bu çok yavaş süreç, nesiller boyunca devam ederek popülasyonların çevrelerine uyum sağlayacak şekilde değişmelerine sebep olur. Coğrafi sebeplerle aynı türün bireyleri birbirinden yalıtıldığında, kendi ortamlarında doğal seçilimin uzun süre biriken etkisi sonucunda farklı türlere evrilirler.

Bu sonuçlar aslında çok basit bir mekanizmaya işaret etse de Darwin'in kuramı bilimsel eksikliğinden çok Kopernik'in Dünya'yı evrenin merkezinden alması gibi insanı tanrıların katından alıp yeryüzünde diğer türlerle aynı şartlara tabi tuttuğu için dirençle karşılaşmıştır. Gerçekten de Darwin'in kuramını oluşturduğu sırada henüz keşfedilmemiş olan genetik bilimi, doğal seçilimi tartışmasız kanıtlarla desteklese de bu direnç hâlâ sürmektedir. Ancak bugün biyoloji, evrim kuramı olmadan düşünülemez.

Elbette evrim düşüncesi Darwin'den sonra da gelişmeye devam etti. Darwin, doğal seçilimi tanımlayarak evrim kuramındaki çok önemli sorunsallardan biri olan türleşme başta olmak üzere devrim niteliğinde açıklamalar yaptığında henüz gen keşfedilmemişti. Modern evrim kuramının bugünkü paradigması, Gregor Mendel'in keşfettiği genetik biliminin Darwinci evrimsel teoriyle birleştirilmesi sonucu oluştu. 1936-1947 yılları arasında geliştirilen “modern sentez” iki aşamada ortaya çıktı. Birinci aşamada Mendel ilkelerinin bütün organizmalarda (tek hücreliler, çok hücreliler, bitkiler, hayvanlar) işlediği kabul edildi. Böylece ne kadar küçük ölçekli olursa olsun Darwinci çeşitliliğin aynı zamanda Mendelci bir temeli de olduğu ve küçük genetik değişikliklere yol açan küçük seçim baskılarının evrimsel değişime yol açabileceği matematiksel olarak gösterildi. Sentezin ikinci aşamasında da

biyolojinin geleneksel altdisiplinleri birinci aşamada oluşan kuram çerçevesinde bir araya getirildi. (Gould, 2002, 503-04).

Bugün evrim kuramı genetik biliminden ayrı düşünülemezdir. Bilim adamları her geçen gün ayrı bir türün gen haritasını çıkarmakta ve diğer türlerle akrabalıklarını keşfetmektedirler. En basitinden, evrim geçiren grip virüsleri her yıl farklı bir adla insan hayatını tehdit etmektedir. Bu açıdan bakıldığında evrim, sadece 2009 Darwin Yılı'nda değil her zaman gündemimizdedir.

1.2 Bilgi Bölünerek mi Çoğalır?

Peki, insani bilimlerde evrimsel bakış açısı ne anlama gelmektedir? Ya da insanın evrimiyle ilgili bulguların edebiyatı anlamlandırmamıza ne gibi bir katkısı olabilir? Bu soruları yanıtlamaya C.P. Snow'un 1959 tarihli konuşmasıyla açtığı "iki kültür" tartışmasına değinerek başlamak doğru olacaktır. Snow, entelektüel çevrelerde uzun tartışmalar başlatan konuşmasında modern batı toplumunda edebi entelektüeller ile öncelikle fizikçiler olmak üzere diğer bilim adamlarının "iki zıt kutba" ayrıldığı tespitini yapar (92, 93). İki kutup arasındaki iletişim kopukluğunun yani doğa bilimleri ile insani bilimlerin birbirinden giderek uzaklaşmasının "hem tek tek insanlar olarak bizler için hem de toplumumuz için tam bir kayıp" olduğunu söyler (101).

Edebiyatı anlamak için biyolojinin verilerini kullanmak, doğa bilimleri ile insani bilimler arasındaki uçurumun üzerine köprü kurmaya benzetilirse, köprünün temellerini de Edward Osborne Wilson atmıştır denebilir. Wilson, *Consilience: The Unity of Knowledge* (Biraradalık: Bilginin Birliği) adlı eserinde "bilginin süregelen bölünmüşlüğü[nün] gerçek dünyanın bir yansıması değil, akademi çevrelerinin ürünü" olduğunu belirtir (8). Ona göre insanlığı her gün meşgul eden birçok sorun,

doğa bilimleri, sosyal bilimler ve insani bilimlerden elde edilen bilgi bir araya getirilmeden çözülemeyecektir (13). Jonathan Gottschall, Wilson'ın aydınlanmacı geleneğin devamı olarak sunduğu bu bilimsel bilginin tekliği fikrini “bilgi ağacı” benzetmesiyle tanımlar:

Bilgi dalları yerde rastgele dağılmaz. Bütün bir ağacın parçalarıdır. Fizik, bütün bilimlerin en temeli olduğu için ağacın gövdesidir. Kimya dalı fizikten çıkar, çünkü kimyasal reaksiyonlar atomların fiziksel özelliklerine göre dirler. Biyoloji dalı kimyadan ayrılır: yaşamı oluşturan moleküller kimya kurallarına bağlıdır. (“The Tree of Knowledge and Darwinian Literary Study” 255)

Gottschall bilgi ağacında doğa bilimlerinin yerini bu şekilde gösterdikten sonra, bunu gören bilim adamlarının çoğunlukla ağacın daha yukarılarına, “sosyal bilimlerin ve insani bilimlerin alanına giren insan kültürünün bulunduğu yeşilliklere” hiç bakmadıklarını ya da gördükleri bu yeşillikleri yakınlardaki tamamen farklı bir türden başka bir ağacın uzantıları olarak değerlendirdiklerini belirtir (“The Tree of...” 255).

Wilson'ın bilginin birliği fikrinden yola çıkarak, doğa bilimleriyle desteklenen bir edebiyat kuramı ortaya koymayı amaçlayan Joseph Carroll'ın 1995'te yayımlanan kitabı *Evolution and Literary Theory* (Evrimsel Edebiyat Kuramı) doğrudan evrimsel edebiyat kuramından bahseden ilk kitap oldu. Ertesi yıl yayımlanan Robert Storey'nin kitabı *Mimesis and the Human Animal: On the Biogenetic Foundations of Literary Representation* (Mimesis ve İnsan Hayvanı: Edebi Temsilin Biyogenetik Temelleri) da yine adından da anlaşılacağı üzere edebiyatı anlamlandırmada biyolojinin bulgularından faydalanmayı amaçlıyordu. Bu kitaplar, Carroll'ın 2004 yılında yayımladığı *Literary Darwinism* ile birlikte kuramın

temellerini attı ve Türkiye’de henüz pek yankı bulmamış olsa da edebiyat çevrelerinde yoğun bir tartışma başlattı.

1.3 Doğa İnsanın Neresinde?

Edebiyat ve diğer sanatsal faaliyetlerin temeline oturtulan, bunların çıkış noktası olarak kabul edilen algısal, duyuşsal ve zihinsel yapıların oluşturduğu bir “insan doğası” kavramı, tanımlanma ihtiyacını beraberinde getirir. Kurmaca üretme ve tüketme eğiliminin neden insan doğasının bir parçası olduğunu göstermek için önce sözü edilen yapıları tutarlı bir çerçeveye oturtmak ve kurmacayı bu çerçevede anlamlı bir şekilde yerleştirmek gerekir. Ancak insan doğası kavramının üzerinde anlamaya varılmış, tam olarak kabul edilmiş bir tanımlaması bulunmamaktadır. Belki de Harold Fromm’un öne sürdüğü gibi biyolojik temelleri her zaman yeniden değerlendirmeye tabi olacağı için bu kavram “açık uçlu” olmalıdır (179).

Kesin sınırları henüz çizilememiş içeriği ve kapsamı tam olarak keşfedilememiş olsa da Robert Storey, insan özne hakkında ortaya çıkmakta olan tablonun karmaşık ama tutarlı olduğunu belirtir: “Bu özne, her şeyden önce akıyla yaşamak üzere evrimleşmiş, genleriyle güdülenen bir organizma olduğu için anlam arayan ve üretendir. Bir burjuva kapitalist, zorba bir cinsiyetçi hatta karanlıkta kalmış bir hümanist olduğu için değil” (101). Dolayısıyla bilimin hâlihazırda sunduğu verileri bir araya getirerek insanı ve onun kültürel ürünlerini anlamlandırmaya çalışmak gerçekçi bir çaba gibi görünmektedir.

John Tooby ve Leda Cosmides, sözü edilen evrensel insan doğasının haritasını çıkarmanın, evrimsel psikologların üzerinde çalıştıkları uzun vadeli amaç olduğunu belirtirler. Burada kastedilen, “birlikte evrensel insan doğasını oluşturan evrilmiş mekanizmaların deneye dayalı bulgularla desteklenerek inşa edilmiş, yüksek

çözünürlüklü modelleridir” (“Conceptual Foundations of Evolutionary Psychology” 5).

Tooby ve Cosmides, evrimsel psikoloji için bu amacı belirlerken, “Standart Sosyal Bilimler Modeli”nin (SSBM veya Standart Model) eleştirisini yaparlar (24-49). Emile Durkheim’den bu yana genel olarak kabul edilen bu modelde ayırt edici özelliğin kısaca, bireyler ve gruplar arasındaki farklılıklarla bu farklılıklara sebep olduğu varsayılan çevresel koşullara vurgu yapılması olduğu söylenebilir. Buna göre doğduğunda henüz “şekillenmemiş” insan geliştikçe dâhil olduğu grubun özelliklerini taşımaya başlar ve başka gruptaki insanlar birbirlerinden gittikçe farklılaşırlar. Edward O. Wilson, “yirminci yüzyılın egemen doktrini” standart modelin kültüre bakışını şöyle özetler:

SSBM, kültürü, bireysel zihinleri ve sosyal kurumları şekillendiren karmaşık anlamlar ve semboller olarak görür. Bu kadarı açıkça doğrudur. Ama SSBM kültürü aynı zamanda biyolojinin ve psikolojinin unsurlarına indirgenemeyecek, dolayısıyla çevrenin ve tarihsel öncüllerinin ürünü, özgür bir fenomen olarak görür. (204)

Wilson daha sonra böyle bir görüşün apaçık görünen nedenselliği tersine çevirerek insan zihninin kültürü üretmediği, tersine kendisinin kültürün ürünü olduğu sonucunu doğurduğuna işaret eder. Standart modelin tam zıddı yani biyolojik veya genetik determinizm olarak adlandırılan görüş, insan davranışının tamamen genetik kökenli, dolayısıyla ırkçılık, savaş, sınıf ayrımcılığı gibi yıkıcı özelliklerinin kaçınılmaz olduğu düşüncesine dayanır. Ancak Wilson, bu şekilde tanımlanan genetik determinizmi destekleyen tek bir biyoloğa bile rastlamadığını, aynı şekilde Standart Modelin de yirmi yıl öncesine göre etkisini kaybettiğini belirtir (204-05). Bugün insan kültürünün anlaşılması için psikolojik açıklamaların yapılması çok da

yadırganmamaktadır, ancak açıklamaların içeriği biyolojiye yaklaştığında Standart Modelin tanımlanmalarını hatırlatan itirazlarla karşılaşmaya devam edilir.

Tooby ve Cosmides, Standart Modelin bu başarısında iki ahlaki etkeni ön plana çıkarırlar: geçtiğimiz yüzyıl boyunca ırklar, sınıflar, cinsiyetler veya bireyler arasındaki farkları biyolojik temellerinden soyutlayarak çevresel etkilerle açıklaması ve insanın çevresel etkilerle “ıslah edilebilirliği” düşüncesinin sağladığı iyimserlik (34-36).

Davranışın biyolojik etkilerden bağımsız olduğu düşüncesi Standart Modelin merkezindeki “çevreselcilik” (*environmentalism*) düşüncesi ile ilişkilidir. Tam tersini varsaymak, yani davranışı biyolojik kökenleriyle açıklamak ırkçılık, savaş gibi olguların kaçınılmaz olması anlamına geleceğinden çevreselcilik ahlaki bir yargı haline gelir. Tooby ve Cosmides, sosyal bilimlere etkisi altına alan bu yargıyı şöyle özetlerler:

[standart modeli] desteklemek ırkçılığa, cinsiyet ayrımcılığına karşı çıkmaktı, reddetmek ise ırkçılığa, cinsiyet ayrımcılığına ve genel olarak (standart modelin tanımıyla) “biyolojik determinizm”e bilerek veya bilmeyerek destek vermek anlamına geliyordu. (35)

Bu süreçte adaptasyoncu evrimsel biyolojinin tanımlamayı amaçladığı evrensel, türe özgü tasarım, insanlar ve gruplar arasındaki farkların genetik kökenlerini araştıran davranış genetiğiyle (*behavior genetics*) karıştırıldı. Tooby ve Cosmides’in da belirttiği gibi, evrensel olanı ortaya çıkarmaya çalışan bu yaklaşım tabii ki ırkçı açıklamaların aslında tam karşısında duruyordu (35).

Edward O. Wilson da insan doğasını, “kültürel evrimin yönünü belirleyerek genlerle kültürü birbirine bağlayan, zihinsel gelişimin epigenetik kuralları¹” olarak

¹ Epigenetik kural: Zihinsel de dâhil olmak üzere gelişimin kalıtsal düzenlemeleri.

tanımlar (178). Biyolojinin ve kültürün kesişme noktasında olduğu için disiplinler arası çalışmada bu bağın çok önemli bir konumda olduğu söylenebilir. Ancak Wilson, sözünü ettiği epigenetik kuralları henüz tam olarak bilmediğimiz için “insan doğası” kavramının da yerleşik olmadığını, dolayısıyla insan doğası araştırmasının bu kalıtsal özelliklerin bir arkeolojisi olarak da görülebileceğini belirtir (178-79).

Bu arkeolojik çalışma henüz çok yeni olması sebebiyle elde edilen veriler muhtemel haritanın küçük bir kısmını açığa çıkarıyor olabilir. Ancak bu evrimsel psikoloji, bilişsel bilimler, nörofizyoloji gibi insan zihninin oluşumu ve işleyişiyle ilgili bilimlerin bulgularının anlamlı bir bütün olarak bir araya getirilip edebiyat eserlerin incelenmesinde kullanılmasına engel değildir.

Böyle bir amaçla yola çıkan Joseph Carroll, ortodoks evrimsel psikolojinin, Darwinci psikoloji içinde bir ekol olduğunu belirtir ve çizdiği insan doğası tablosuna onun yerine evrimsel antropoloji ve bilişsel arkeoloji (EABA) modelini temel alır (“The Human Revolution and the Adaptive Function of Literature” 33).

Carroll bu tercihi yapmasındaki sebebini, Standart Modeli karşısına alarak “boş levha” görüşüyle mücadele eden, bunu yaparken de ırkçı düşüncelerle karıştırılmaktan çekinen evrimsel psikolojinin, bireysel farkların önemini görmezden gelmesi olarak açıklar. Oysa bireysel farklar, doğal seçilimin olmazsa olmazıdır. Seçilim, sadece çeşitlilik yani bireysel farklar varsa olabilir (“Human Nature and Literary Meaning” 190-91).

Carroll ortodoks evrimsel psikolojinin temel ilkelerini, a) insan zihin yapısının yaklaşık 1,6 milyon yıl önce başlayan Buzul Çağında istikrarlı hale geldiği; b) insan zihninin modüler bir yapısı olduğu yani çevresel etkilerle harekete geçen, birbirinden ayrı sinir ağlarından oluştuğu; c) insanın bilişsel yeteneklerinin ve güdüsel yapılarının “evrimsel uyum çevresi”ne yani buzul çağı avcı-toplayıcı yaşam

tarzına sıkı bir şekilde uyum sağlamış olduğu ve d) Buzul Çağına uyum sağlamış olmanın doğal olarak, avcı-toplayıcı yaşam tarzından çok daha karmaşık kültürel ekolojilere uyumsuzluğu beraberinde getirmesi olarak sıralar (188).

Cosmides, Tooby ve Jerome H. Barkow, buzul çağının insan evrimi için neden temel alınması gerektiğini şöyle açıklarlar:

İnsanlık tarihi deyince aklımıza gelen – Shang, Minos, Mısır, Hint ve Sümer medeniyetlerinin yükselişiyle başladı diyelim – ve normal hayatın bir parçası olarak kabullendiğimiz her şey – tarım, hayvancılık, hükümetler, polis, temizlik işleri, tıbbi bakım, eğitim, ordular, ulaşım gibi – son birkaç bin yılın yenilikleridir. Hâlbuki atalarımız son iki milyon yılı Buzul Çağı avcı toplayıcıları olarak ve tabii ki ondan önceki birkaç yüz milyon yılı da öyle veya böyle toplayıcılar olarak geçirdiler. (5)

Yazarlar, bu bilgiye dayanarak ve karmaşık yapıların evrimininin çok uzun zaman aldığı da göz önünde bulundurarak, zihinsel yapıların modern koşullardan çok Buzul Çağı koşullarıyla mücadele etmek üzere evrimleştiği sonucuna varırlar. Bu durumda roman gibi karmaşık zihinsel süreçler gerektiren yapıların Buzul Çağından sonraki görece kısa zamanda evrimleşmiş olmasını olanaklı bulmadıklarını belirtirler (4-5).

Evrimsel süreçlerin zihinsel yapıları şekillendirmesi için çok uzun zaman gerektiği düşünülünce, bu tez oldukça ikna edici görünür. Ancak Carroll, antropolog William Irons'ın dikkat çekici itirazını aktarır. Irons, evrimsel tarihin ve insan zihninin yapısının bu şekilde basitleştirilmesinin yanlış olduğunu belirtir. Özellikle Buzul Çağının koşullarıyla mücadele etmek için evrimleşmiş özel yapılar yerine “genel mekanizmaların yenilikle mücadele etmekte daha başarılı” olduğunu ve

“insan zihninin, bazıları diğerlerinden daha genel amaçlı mekanizmaların hiyerarşisinden oluştuğunu” söyler (“The Human Revolution...” 36).

Carroll, Buzul Çağı koşullarına göre şekillenmiş bir zihin yapısı öngören ortodoks evrimsel psikolojinin, insanın son birkaç yüz bin yılda geçirdiği evrimi görmezden geldiğini ve özellikle “İnsan Devrimi”ni, yani son elli bin yılda ortaya çıkan modern insan kültürünü açıklamakta yetersiz kaldığını belirtir. Evrimsel edebiyat kuramının temel alması için gerekli insan doğası kavramını tanımlamak için bunun yerine son on yılda evrimsel antropologların, arkeologların, psikologların, dilbilimcilerin ve felsefecilerin itirazlarıyla oluşan başka bir modeli önerir. Evrimsel antropoloji ve bilişsel arkeoloji modeli (EABA), ortodoks modelde varsayılan evrimsel uyum çevresine (*environment of evolutionary adaptedness*) yani buzul çağının varsayılan belirleyiciliğine itiraz eder.

EABA insan doğası modelinde, buzul çağının varsayıldığı kadar durağan olmadığı göz önünde bulundurulur. Aynı zamanda insan evriminin de tamamen bu çağın koşullarına göre şekillenmediği belirtilir (36-37). EABA modeline göre insan evrimi tarihin bir dönemine göre şekillenip sabitlenmemiş, modern insanın ataları, yaşadıkları çevrenin özel şartlarına uyum sağlamak yerine, değişen ekolojik ve demografik ortamlarda farklı davranışlar sergileyebilmelerine olanak tanıyacak adaptasyonlar geliştirmişlerdir (39).

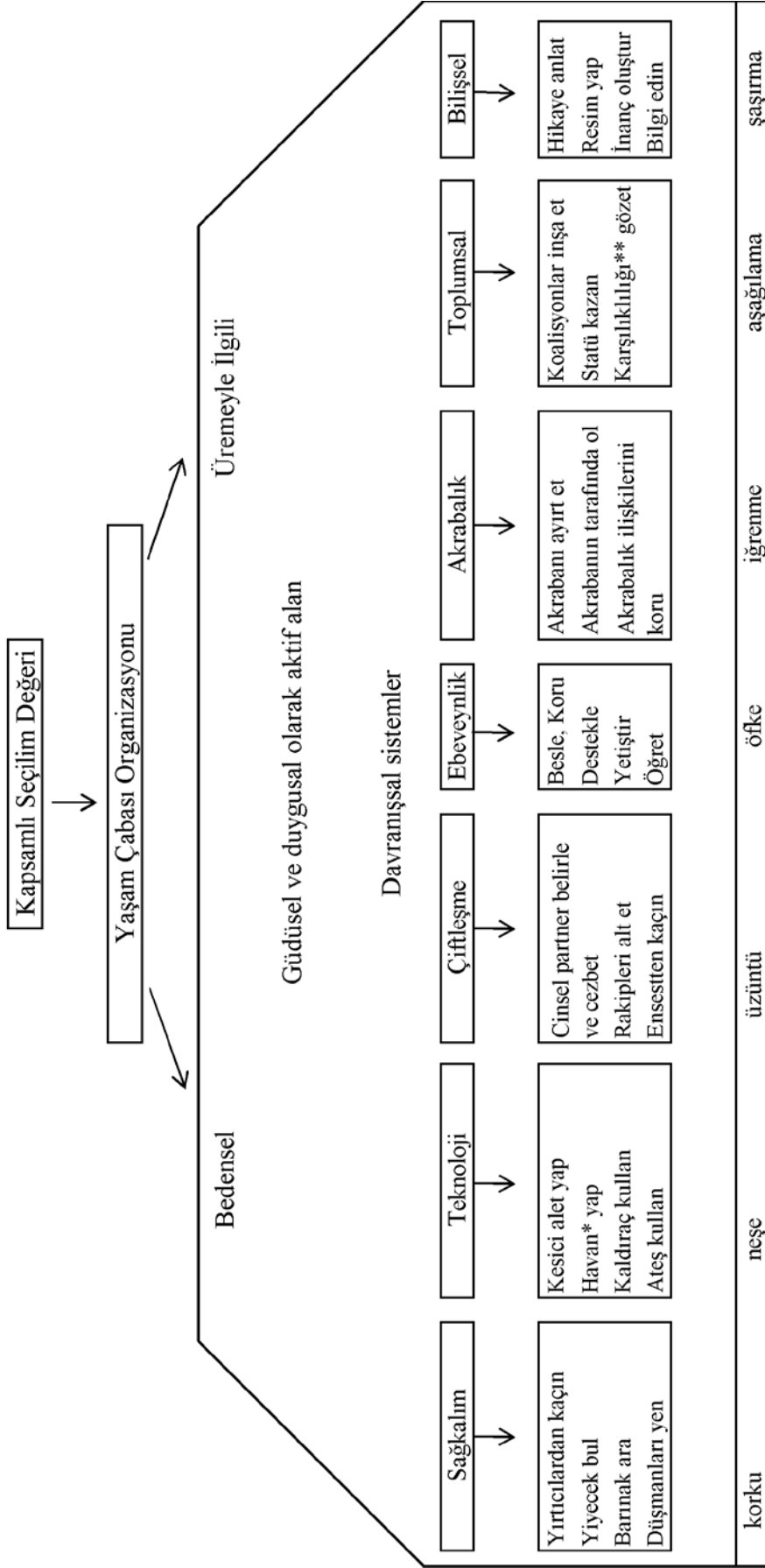
Carroll, insan doğası tartışmalarının geldiği noktada, doğa bilimleri ve sosyal bilimlerin verilerinden faydalanarak güdüsel yapıların hiyerarşik bir şemasını çizer. Bu şema, en üstte nihayi düzenleyici ilke kapsamlı seçilim değeri olmak üzere, insan doğasını oluşturan öğeleri hiyerarşik bir yapıda bir araya getirerek anlamlı bir çerçeve sunmayı ve edebiyatın da ürünü olduğu bilişsel özelliklerin yerini göstermeyi amaçlar.

Kapsamlı seçilim değeri (*inclusive fitness*), organizmanın bütün seçilim değerlerinin bir arada değerlendirilmesi olarak düşünülebilir. Yani bireyin hayatta kalmasını, eş bulup başarılı bir şekilde bir sonraki nesli yetiştirerek genetik mirasının gelecek kuşakta mümkün olduğunca fazla temsil etmesini sağlayan zihinsel ve fiziksel bütün özellikler kapsamlı seçilim değerine dolaylı olarak katkıda bulunur.

Doğrudan ve aktif güdüler ise şemada bir sonraki seviyede temsil edilir. Burada “yaşam çabası”, bedensel (*somatic*) ve üremeyle ilgili (*reproductive*) olmak üzere iki gruba dağıtılır. Gerekli kaynaklara erişme ve cinsel üremede başarılı olma arzusunun genellenmesi olarak tanımlanabilecek bu iki dalın altındaki seviyede, Michael McGuire ve Alfonso Troisi tarafından ortaya atılan ve “işlevsel ve nedensel olarak birbiriyle ilişkili davranış örüntüleri ve onlardan sorumlu sistem” olarak tanımlanan “davranışsal sistemler” (*behavioral systems*) gelir. Carroll, bu konuda başka yazarların farklı yorumlarına da yer verir (“Human Nature and...” 193) ama kendi tablosunda sağkalım, teknoloji, çiftleşme, ebeveynlik, akrabalık, toplumsal ve biliş (*cognition*) olmak üzere yedi davranışsal sistem sıralar. Her bir davranışsal sistemin altında, o sistemin getirdiği birkaç “güdüsel amaç veya direktif” listeler. Sağkalım, yiyecek ve barınak bulma ve yırtıcı hayvanlardan kaçınma; çiftleşme, eş bulma ve rakipleri savuşturma davranışlarını gerektirdiği gibi biliş sistemi de hikâyeler anlatma, resim yapma, inanç oluşturma ve bilgi edinme eğilimlerine kaynaklık eder (“Literature and Evolutionary Psychology” 941-42). “Evrilmiş güdüsel eğilim” diye tanımladığı bu amaçlar hep birlikte bedensel ve üremeyle ilgili çabaları karşılar ve nihai olarak kapsamlı seçilim değerine katkıda bulunurlar. Carroll, şemanın sonuna Paul Ekman’ın tanımladığı yedi evrensel duyguyu ekleyerek, davranışsal sistemlerin duygularla etkinleştirildiğini vurgular (“Human Nature and...” 200).

Bu şekilde bütün insanları kapsayan bir şemanın ortaya atılması itirazlarla da karşılaşır. Ellen Spolsky “The Centrality of the Exceptional in Literary Study” (Edebiyat İncelemede İstisnai Olanın Merkeziliği) başlıklı yazısında “insan doğası” diye bir kavramı tamamen reddetmese de bu konuda aslında bir uzlaşmaya varılmamış olmasına rağmen Carroll’ın edebiyatçıları, kendi belirlediği tanıma katılmaya çağırmasına itiraz eder (286-87). Edebiyat eserlerini, felsefeyi ve tarihi incelemek için kullanılmakta olan yolların bireylerin dünyalarıyla ilişkilerini anlamak için yeterli olduğunu düşünen Spolsky, “öyleyse evrimbilimciler ve sosyal bilimcilerin aşırı genellemelerine dikkat çekmek, karşı çıkmak ve bunları düzeltmek için neden kendi bildiğimiz edebi metinleri anlama yollarını kullanmaya devam etmeyelim?” diye sorar. Carroll’ın öne sürdüğü şemanın kullandığı bilimsel temellerin kendi disiplinlerinde hâlâ tartışmalı olduğunu, bir uzlaşmanın bulunmadığını söyler (287).

Spolsky’nin vurguladığı gibi, bütün bilim insanları tarafından kabul edilmiş bir insan doğası tanımı bulunmamaktadır. Ancak bu, böyle bir tanım arayışının bilimsel olmadığı anlamına gelmez. Tersine, ortaya koyulan tablonun deneysel bir özellik taşıdığı düşünülebilir. İnsan doğanın bir parçası olduğuna göre, insanı anlama çabasının doğanın geri kalanını anlama çabasından ayrılabilceğini söylemek pek doğru olmaz. Bu durumda bilim insanlarının insan doğası konusunda bir uzlaşmaya varmalarını beklemek büyük bir zaman kaybı olacaktır. Sosyal bilimlerde, doğa bilimlerinde yapılacak yeni araştırmalarla tabloda değişiklikler olabilir. Ancak bu haliyle de Carroll’ın tablosu, hikâye anlatma, resim yapma gibi bilişsel faaliyetlerin yerini göstermesi açısından kayda değer bir öneri olarak değerlendirilebilir.



*pounder ** reciprocity

Joseph Carroll'ın önerdiği insan doğası şeması (*Literary Darwinism* 201)

1.4 İnsan – Kültür – İnsan

Evrimsel edebiyat kuramı, bilimsel olma çabası ve evrensellik, insan doğası gibi kültürler üstü kavramları temel alması sebebiyle kendisine edebiyat eleştirisi geleneğinde yer edinebilmek için öncelikle postyapısalcılıkla karşı karşıya gelmiştir. Bu karşıtlığı en belirgin şekilde Brian Boyd ortaya koyar:

Sosyal bilimlerde 1900'lerden, insani bilimlerde 1960'lardan bu yana dünya ve zihin gittikçe daha fazla sosyal, kültürel ve dilbilimsel olarak inşa edilir olarak görüldü. Bizi biyoloji değil kültür şekillendiriyor; dünya değil dil ne düşüneceğimizi belirliyor. Eğer kültürün, geleneğin, söylemin veya ideolojinin yaptığı şeysek demek ki evrensel bir insan doğası diye bir şey yoktur ve böyle bir şeye inanmak ya safça bir hata ya da gerici suç özcülük [*essentialism*] olur. ("Jane, Meet Charles: Literature, Evolution, and Human Nature" 1)

Gerçekten de insanların, kültürlerin farklılıklarının yüceltildiği bir entellektüel çağda biyolojiye dayandırılarak tanımlanan ortaklıkların tepki görmesi beklenmedik bir durum değildir. Özellikle Sosyal Darwinizm ve öjenizm (*eugenics*) gibi acı tecrübelerden sonra insani bilimlerde biyolojik referansların kullanılması uzun bir süre tabu olarak kalmıştır. Ancak bunlar bilimin diktatörlerin elinde kitleleri şekillendirmek için kullanılmasının ne ilk ne de son örnekleri olmuşlardır. Bilimi sonsuza kadar lanetleyip insani bilimlerini apayrı bir kategori olarak ele almak insanı doğanın bir parçası, kültürü bu bütünlüğün bir uzantısı olarak görmeyi engelleyebilir. Bu engelleri aşmak için Boyd, insani bilimlerde evrimsel bakış açısının kullanılmasına karşı, yanlış anlama olarak nitelediği bazı yargıları dile getirir ve cevaplar.

Bunların içinde belki de en aydınlatıcı olanı ahlakla ilgili olan kısa açıklamadır. Boyd, biyolojik evrimin bir ahlak modelini zorunlu kılmadığına işaret eder (3). İnsan doğası için yapılan biyolojik açıklamalar, ilk başta sosyal darwinizm ve öjenizm için de temel oluşturan, güçlü olanın hayatta kalması, zayıf olanın yokolması gibi acımasız işleyişe atıfta bulunularak reddedilir. İlk bakışta bu itirazlar haklı görünür çünkü bu bencilliklerini aşabilen, yardımsever, özverili insanlar vardır. Bu insanların el üstünde tutulmaları, barış ödülleri almaları, azize ilan edilmeleri ahlaki değerlerimizin biyolojik koşullardan kurtuldukları şeklinde yorumlanır.

Ancak Boyd'un dikkat çektiği gibi, biyolojinin insan hayatı için oluşturduğu temel, aynı şekliyle insan ahlakı için de geçerli olması gerekmez. "Kökenin, bir sonucu önceden belirlemesi, *olanın olması gerekene* işaret etmesi için bir sebep yoktur" (3). "Biyoloji bize diğer bütün organizmalar gibi insanın güçlü (veya hızlı, akıllı vs.) olanın hayatta kalması ilkesiyle evrimleştiğini gösteriyor; öyleyse bedensel veya zihinsel engellileri ortadan kaldırmak doğaya aykırı değildir" gibi bir sav sadece suçu haklı göstermek için üretilmiş bir mazerettir. Zaten insan doğasına atfedilen bu vahşi işleyiş tam olarak doğru da değildir. Aşağıda sözünü edeceğim "Graphing Jane Austen" araştırmasında kullanılan Christopher Boehm'in *Hierarchy in the Forest: Evolution of Egalitarian Behavior* (Ormanda Hiyerarşi: Eşitlikçi Davranışın Evrimi) kitabı gibi birçok antropolojik çalışma, ahlakın da evrim sürecinin bir parçası olduğunu ortaya koymuştur. Her geçen gün artan sayıda araştırma, ahlaki değerlerimizin evrimsel kökenlerine dair ipuçları sunmaktadır. Gerçekten de insani bilimlerde modern evrimsel bakış açısının geçmişin ırkçı söylemleriyle karıştırılması hem büyük bir yanlış anlama hem de haksızlıktır. Evrimsel psikologlar John Tooby ve Leda Cosmides'in belirttiği gibi, adaptasyoncu bakış açısı, zihin yapısının evrensel, ortak noktalarına işaret ederek "insanlığın akıl

birliğinin neden sadece ideolojik bir kurgu değil, gerçek olduğunu açıklar” (“The Psychological Foundations of Culture” 79). Böylece korkulardan ve önyargılardan sıyrılmış bir evrimsel bakış, ırkçılığın tam tersine ortak noktalara vurgu yaparak barışa hizmet edebilir.

Evrimsel bakış açısının epistemolojisine de kısaca değinmek yerinde olacaktır. Boyd, kültürü, düşünceyi şekillendiren tek unsur olarak değerlendirenlerin bu anlayışın tek alternatifinin naif empirisizm (dolaysız duyuusal verinin bilgi edinmek için yeterli olduğu görüşü) olduğunu düşündüklerini belirtir ve bunun çok büyük bir yanlış anlama olduğunu söyler: “evrimin bir araya getirdiği zihinsel modüller doğrudan veya şeffaf olmaktan çok uzaktır ancak veriyi o kadar etkili ve uygun şekilde seçer ve şekillendirirler ki dünyayı olduğu gibi gördüğümüzü düşünürüz” (3). Bu durum doğru çalışan makinenin varlığını unutmamıza ya da i organlarımızı ancak ağrıdığı zaman hatırlamamıza benzer. Örneğin işlevini yerine getirmesine engel olan bir anormallik yoksa midemizin varlığı aklımıza gelmez. Aynı şekilde, bize çevremizle ilgili bilgileri sağlayan duyu organlarımız gerçekliğin sadece bir boyutunu bize sunar. Duyu organlarının ve sağladıkları verileri yorumlayan zihnin dünyayı anlamak değil öncelikle hayatta kalma boyutu olmak üzere kapsamlı seçilim değerini arttıracak şekilde evrimleştiğini unutmamak, zihinsel faaliyetleri ve kültür ürünlerini değerlendirirken göz önünde bulundurmak gerekir.

Joseph Carroll da 1995 yılında yayımlanan *Evolution and Literary Theory*'nin henüz giriş bölümünde evrimsel edebiyat eleştirisi için öne sürdüğü dört temel kavramı açıklayarak bir ereve oluşturur. Daha sonra bu kavramları temel olarak postyapısalcı varsayımlara karşı çıkar.

Carroll, “[o]rganizmanın çevresiyle ilişkisi en önemli kavramdır” diyerek evrimsel edebiyat kuramının öncelikle insanın biyolojik varlığını göz önünde

bulundurduğunu belirtir. Psikanalizde bastırılmış bilinçdışı öğelerinin dışavurumları, Marksist eleştiride üretim ilişkilerinin sosyoekonomik yapılanmaları nasıl eleştirmene kavramsal bir temel sunuyorsa evrimsel eleştiride de bireysel psikoloji, cinsel ve ailevi ilişkiler, toplumsal organizasyon, biliş ve dilbilimsel temsil gibi konularda öncelikle bu kavram göz önünde bulundurulur.

Bu şekilde insanın çevresiyle ilişkilerini ilk çıkış noktası olarak kabul etmek, biyolojik yapıların oluşumuyla ilgili bilgi sahibi olmayı gerektirir. Bunun için Carroll, evrim kuramına başvurur: “Doğuştan gelen [bu] algısal, rasyonel ve duygusal yapılar, adaptif bir süreç sonucu evrilmişlerdir ve insan dâhil bütün canlı organizmaların zihinsel ve duygusal hayatlarını düzenlerler” (2) diyerek kuramın ikinci temel kavramını öne sürer. Bu kavram en başta insanların duygu, düşünce ve kimliklerinin baştan sona kültür ürünü olduğu düşüncesinin tam karşısında durmaktadır. Doğuştan gelen ve tamamı insan doğası olarak adlandırılan bu yapılar insanların duygu ve düşüncelerinin oluşmasında kültüre atfedilen görevin büyük bir kısmını üstlenirler.

Carroll üçüncü temel kavram olarak kapsamlı seçilim değerinin, doğuştan gelen bütün psikolojik yapılar için düzenleyici ilke görevi taşıdığını öne sürer. Bu önerme, tüm davranışların, özellikle insanların tüm davranışlarının doğrudan üreme oranını artırmaya yönelik olduğu anlamına gelmez. Ancak doğuştan gelen davranış örüntülerinin şekillendiği zamanlarda bu yönde bir baskının olduğu ve kapsamlı seçilim değerini artıran davranışların günümüze kalabildiği düşünülebilir. Carroll, bu düşüncenin edebiyat kuramı açısından önemini şöyle açıklar:

Bu ilkenin edebi inceleme için belki de en önemli sonucu, cinsel birleşme ve başarılı soy üretme yönleriyle, üreme başarısının [*reproductive success*], insanın meselelerinde merkezi bir konumda

olmasıdır. Ayarlanabilir, değiştirilebilir (yüksek bedeller ödeyerek)

bastırılabilir ancak öylece yoksayılmaz düzenleyici bir ilkedir. (2)

Evrimsel edebiyat kuramının dayanacağı biyolojik kavramlar arasında Carroll işlev konusuna da yer verir ve edebi temsil bir çeşit “bilişsel haritalamadır” der.

Carroll’ın, anlatının evrimsel işleviyle ilgili görüşünü belirten bu cümlede bilişsel haritalama, “rasyonel, duygusal ve duyuşsal işlevlerin bir araya getirilmesi” anlamına gelmektedir (3). Yani organizma, her türlü deneyimini, duyuşunu ve duygularını bütünleştirerek kendisini ortamına göre konumlandırır. Edebiyat da Carroll’a göre öncelikle deneyimin bu öznelliğinin bir temsilidir (3).

Carroll bu dört kavramın temelinde edebiyat eserlerinin, yaşayan organizmalar olarak insanların davranışlarını şekillendiren güdülerini, ilgilerini ortaya koyduğu düşüncesi olduğunu belirtir (3). Özetle evrimsel edebiyat kuramı, edebiyat eserini insanın çevresiyle ilişkisi bağlamını temel alarak değerlendirir. Bunu yaparken insan doğasının parçası olan algı, duygu ve zihin yapılarının sadece kültürün ürünü olmadığını, adaptif bir süreç sonucu evrimleştiklerini göz önünde bulundurur. Bu yapıların oluşmasında kapsamlı seçim değerinin düzenleyici ilke olduğunu, diğer bütün organizmalar gibi insanın da sadece fiziksel özelliklerini değil psikolojik özelliklerini de doğrudan olmasa da dolaylı olarak şekillendirdiği kabul eder.

Carroll’ın, bu şekilde çizdiği, insanın biyolojik varlığını göz önünde bulduran kuramsal çerçevenin, postyapısalcı düşüncede kültür ve dile yüklenen sorumluluğun bir kısmını aldığı söylenebilir. İnsan tamamen kültürün ürünü değildir. Tersine, dünyanın geri kalanından tamamen soyutlanmış veya bambaşka bir zamanda yaşamış insan topluluklarında benzer kültürel yapıların gözlemlenebilmesi, bu benzerlikleri mümkün kılan ortak, evrimleşmiş bir insan doğasının varlığına işaret

eder. K lt relciliğin, hatta daha öncesinde davranışcılığın yükselişine olanak tanıyan, insanların kültürel etkilere açıklığı, dilin belirleyiciliği gibi gözlemler bu ortak yapıya dair ipuçları olarak değerlendirilebilir. Kültür-evrim ilişkisini Steven Pinker, evrimbilimciler tarafından sıklıkla alıntılanan bir sözü devam ettirerek açıkça ortaya koyar:

Genetikçi Theodosius Dobzhansky evrimin ışığı olmadan biyolojide hiçbir Őeyin anlam ifade etmediğini söyler. Buna psikolojinin ışığı olmadan kültürde hiçbir Őeyin anlam ifade etmediğini ekleyebiliriz. Psikolojiyi evrim yarattı, kültürü de böyle açıklar. İlk insanların en önemli kalıntısı modern zihindir. (*How the Mind Works* 210)

İKİNCİ BÖLÜM

ANLATININ İŞLEVİ SORUNSALI

Edebiyatın ya da sözlü öncülleriyle birlikte daha geniş anlamda anlatının işlevini tanımlamanın, evrimsel edebiyat kuramının karşılaştığı temel sorunsallardan biri olduğu söylenebilir. İnsan doğasını anlamaya çalışan doğa bilimcileri ve sosyal bilimciler, kurmaca anlatının kadim varlığını görmezden gelemeyecekleri gibi, başka bilimlerin verilerinden beslenmeyen bir edebiyat kuramının da kendi kendini kısıtlayacağını iddia etmek pek yanlış olmaz. Üstelik edebiyat kuramının faydalanabileceği bilimsel veriler sadece psikoloji ve antropolojiden değil, Brian Boyd'un internette yer alan "The Art of Literature and the Science of Literature" başlıklı makalesinde dikkat çektiği gibi, etoloji, dilbilim, yapay zekâ, nörofizyoloji gibi farklı alanlardan gelmektedir. Biz de Aristoteles'in sağduyusunu takip ederek kurmacaya yatkınlığın insan doğasının bir parçası olduğunu kabul edersek akla gelen ilk soru "neden" olur. Neden tragedyadan, komedyadan, romanstan zevk alıyoruz? Nasıl oldu da destan, masal, roman, öykü gibi farklı şekillerde de olsa anlatılar hep hayatımızın bir parçası oldu? Michelle Scalise Sugiyama, edebiyata evrimsel bakış açısının gerekliliğini ve yöntemini şöyle açıklar:

Evrimi göz önünde bulunduran bilim insanına göre, farklı kültürlerde gözlemlenen insan psikolojisi ve davranış örüntüleri, evrilmiş bir zihin tasarımına ve bu tasarımı şekillendiren, atalarımızın yaşadığı koşullara

işaret eden hayati ipuçlarıdır. Anlatının evrenselliği, hikâyeleri anlatma ve işleme becerisine sahip bireylerin böyle bir becerisi hiç olmayanlara veya daha az yetenekli olanlara göre bir üreme avantajı edindiklerini, böylece bu yeteneğin sonraki nesillere aktarılabilmiş olduğunu gösterir. (235)

Sugiyama'nın işaret ettiği bu mekanizma, doğal seçilimin sadece dıştan görünen fiziksel özellikleri değil, temel bilişsel işlevleri de şekillendirdiğini ima eder. Hayal gücünü kullanabilen, zihninde tecrübelerine dayanan veya tamamen gerçekdışı bir olayı tasarlayıp bunları diğerlerine aktarabilen ve onun anlattıklarından zevk alan bireyler, sağkalım (*survival*) ihtimallerini, dolayısıyla üreme ve gen havuzuna diğerlerine göre daha fazla katkıda bulunma imkânı edinmişlerdir. İşlevi olmayan bir adaptasyon olamayacağına göre, edebiyata evrimsel bir bakış, kurmaca anlatının işlevini açıklamayı zorunlu kılar.

Bir adaptasyonu tanımlamak ve işlevini belirlemek, öncelikli olarak evrim biyologlarının, evrimsel antropologların veya psikologların çalışma alanına girer gibi görünebilir. Ancak, edebiyat kuramının kurmaca anlatının adaptif işlevi tartışmasına yabancı kalması beklenemez. Bu bölümde ele alacağım işleve dair hipotezlerden bazılarının evrimsel psikologlar ve antropologlar, bazılarının ise edebiyat kuramcıları tarafından öne sürülmüş olması, tartışmanın disiplinlerarası doğasını yansıtmaktadır.

2.1 Bilgi Transferi Aracı Olarak Anlatı

Sugiyama, evrimsel psikolog gözüyle anlatı becerisini “kan dolaşımının sağlanması, vücut ısısının düzenlenmesi, toksinlerin atılması, alet yapma, yiyecek bulma, yüzleri tanıma, türdeşlerle iletişim kurma, alışveriş yapabilme, eş seçme” gibi adaptif avantaj sağlayan bir işlev olarak değerlendirir. Bu durumda bilinen bütün

toplumlarda gözlemlenen anlatı becerisinin de bu davranışlar gibi bir soruna çözüm olarak evrilmiş olması gerektiğini belirtir. Başka bir deyişle “[v]ücutlarımız ve zihinlerimiz genel amaçlı organlar değil, sağkalım ve/veya üremenin önüne çıkan belirli bir engeli aşmak için evrilmiş birtakım uzmanlaşmış organlar bütünü” (235) olduğuna göre anlatı becerisinin de çözümü olarak evrimleştiği özel bir sorun olmalıdır.

Sugiyama’ya göre anlatı becerisi, adaptif olarak önemli bilginin transferinin etkin bir biçimde yapılabilmesine olanak tanıdığı için evrilmiştir. Hayati değere sahip ve tüm coğrafyalardaki insanların kaçınılmaz olarak karşılaştığı “sağlıklı, besleyici yiyecek bulmak” gibi en temel konularda belirli stratejilerle donanmış olsak da, yeryüzünün değişik noktalarına yayılmış insanın, buralardaki çok çeşitli yiyecek kaynaklarının hangilerinin nasıl toplanacağı, nasıl işleneceği gibi bilgileri çevreden edinmek zorunda olduğunu belirtir. Ancak hayatta kalmak için çok önemli olan bu bilgilere ulaşmanın bazı zorlukları vardır (237). Sugiyama’nın ölçüt olarak aldığı günümüzden 10 bin ila 1.8 milyon yıl öncesini kapsayan Pleistosen dönemde yaşamış bir avcı için, coğrafyasına özgü av hayvanları hakkında birinci elden bilgi almanın maliyeti, özellikle deneme yanılma yönteminin sonuçları göz önünde bulundurulduğunda, gayet yüksek olmuş olmalıdır. Bu durumda başkaların deneyimlerinden faydalanmak, seçim değerini artıran bir zihinsel süreç olmuştur. Anlatı bu şekilde, hayati değere sahip bilginin edinilmesinde karşılaşılan zorlukları aşmak gibi bir işleve sahip olur.

Joseph Carroll, Sugiyama’nın öne sürdüğü anlatının adaptif işlevinin öncelikle önemli bilginin transferi olduğu fikrini belirli bir yere kadar kabul etse de yeterli bulmaz. Bu didaktik yön, birçok edebi ürüne yazar tarafından bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde dâhil edilir. Ancak, yazarın aktardığı bilginin doğru olması veya

bizim için kullanışlı olup olmaması ondan aldığımız zevki etkilemeyebilir. Ayrıca bilgi edinmek birinci işlev olsaydı kurmaca anlatı değil doğrudan aktarım daha etkili ve dolaysız bir yol olurdu (*Literary Darwinism* xix, xx). Bu yüzden “bilgi transferi” işlevi Carroll’a göre yeterince açıklayıcı ve kapsayıcı değildir.

2.2 Tavuskuşunun Kuyruğu Yeterince Güzel mi?

Sugiyama’nın örnek olarak verdiği kan dolaşımının düzenlenmesi, vücut ısısının ayarlanması, yüz tanıma gibi diğer metabolik ve basit zihinsel özelliklerin hangi çevresel zorunluluklara çözüm olarak evrildikleri ve dolayısıyla işlevleri çok tartışmalı olmasa da anlatının işlevi konusunda başka evrimsel psikologlar da görüş bildirmişlerdir. Örneğin Geoffrey Miller, insan zihninin ve onun ürettiği sanatsal ifadelerin doğrudan sağkalıma yönelik olarak değil, tıpkı bir tavuskuşunun gösterişli kuyruğu gibi sadece karşı cinsi çekmek için evrildiğini öne sürer. Ona göre “sanatın güzelliği sanatçının ustalığını ortaya koyar” (281). Miller, sanatı yüksek seçim değerinin (*fitness*) bir göstergesi olarak değerlendirir. Güzellik, zorluk ve yüksek maliyet demektir. Dolayısıyla bunu üretmiş olanın “sağlık, enerji, dayanıklılık, el-göz koordinasyonu, iyi motor kontrol, zekâ, yaratıcılık, nadir maddelere erişim, zor becerileri öğrenebilme yeteneği ve bolca boş zaman gibi yüksek seçim değeri özellikleri[ne]” sahip olduğu yorumunu yapar. Miller, insan zihninin ve onun ürünü sanatın bu gibi seçim değerlerini gösterdiği için evrildiğini iddia ettiği kuramına “seçim değeri göstergesi” adını verir (283-84).

Miller’ın “cinsel gösterge” diye de anılan teorisi ilk bakışta ilgi çekici gelse de büyük insan beyninin tavuskuşunun kuyruğuyla karşılaştıramayacak kadar karmaşık ve çok yönlü olmasını açıklamaz. Üstelik karşı cinsi cezbetmek işlevlerinin sadece küçük bir kısmını oluşturur. Joseph Carroll, insan beyninin hem metabolik

hem de anatomik olarak bedelinin yüksek olmasının yanında tavuskuşunun kuyruğunun tersine çok daha işlevsel olduğuna dikkat çeker (“The Adaptive Function of Literature” 33). Bu yüzden, insan zihninin ve onun ürünü sanatın seçim değerine katkısının sadece “cinsel gösterge” işleviyle sınırlandırılması pek uygun değildir. Zaten yine Carroll’ın belirttiği gibi, tıpkı giyinmenin öncelikli işlevi bedeni sıcak tutma ve korunma olsa da “cinsel gösterge, statü göstergesi veya belirli bir sosyal gruba aidiyete işaret etmek” gibi farklı yönleri de olabilir. Aynı şekilde insanlar çok farklı ikincil sebeplerle yazarlar ve karşı cinsi etkilemek de bunlardan biri olabilir. Ancak başarı oranları “rock yıldızlarına, sporculara, politikacılara ve evanjelik rahiplerine oranla kayda değer derecede düşüktür” (“The Human Revolution...” 44).

2.3 Tatlı Edebiyat ve Oyun Planı

Bir diğer evrimsel psikolog Steven Pinker da, sanatın adaptif sorunların üstesinden gelerek doğal seçim süzgecinden geçen zihnin diğer özelliklerinin bir yan ürünü olduğunu öne sürer (*How the Mind Works* 524). Pinker, bu sonuca seçim değerini artıran etkinliklerin zihinde zevk algısıyla karşılık bulmasından yola çıkarak ulaşır. Örneğin evrimsel psikoloji ve biyoloji için “insanlar neden tatlı sever?” sorusuna “çünkü tatlı insana zevk verir, tatlı yemek onları memnun eder ve doğum günü partisi gibi durumlarda bir araya getirir” cevabı yeterli değildir. Pinker’a göre doğru cevap kimya, botanik ve paleoekolojinin verilerinden gelir: Şeker ulaşılabilir enerji içerir, belirli bitkilerin meyveleri şeker bakımından zengindir, primatlar zengin meyveli bitkilerin bulunduğu ekosistemlerde evrilmişlerdir (“Toward a Consilient Study of Literature” 170). Pinker “insanlar neden sanat sever?” sorusuna da benzer bir yanıt verir ve sanat için *cheesecake* benzetmesi yapar. Tat alma duyularımız bu

yiyeceğın kendisinden değil, içerdiği meyve, yağ ve tatlı sudan zevk alacak şekilde evrilmiştir. “*Cheesecake*, özellikle zevk alma tuşlarımıza basmak amacıyla birçok hoş uyararı bir araya getirerek bizim hazırladığımız, doğada bulunmayan bir duyusal pakettir” (*How the Mind...* 525). Bu rneği takip ederek farklı sanat dallarının, hangi adaptif işlevleri kullandığı üzerine tartışılabilir.

Ancak Pinker, bütün sanat dalları içinde kurmacayı farklı bir yere koyar ve “en azından ilk bakışta” adaptif göründüğünü belirtir. Kurmaca anlatıyı diğer sanat türlerinden ayıran, Pinker’a göre gelecekte karşılaşılabilecek sorunlara yönelik bir çeşit “oyun planı” veya “düşünsel deney” modeli olmasındır. Kurmaca anlatılar “hayal ürünü oldukları için” aynı zamanda bol, kolay erişilebilir ve ucuzdurlar. “Gerçek dünyanın nedensel yapısına az çok sadık kaldıkları sürece gerçek insanlar tarafından yaşanmış olup olmamaları öğretici değerlerinden bir şey kaybettirmez” (“Toward a Consilient...” 171-72).

Pinker’ın kurmaca anlatının işlevi için önerdiği “oyun planı” teorisi, bu ğreticilik boyutuyla Sugiyama’nın ortaya attığı “bilgi transferi” fikrine yakınlık gösterir. Ancak Pinker senaryolara, Sugiyama bilgiye vurgu yapar. Bu benzerlikten dolayı Joseph Carroll “oyun planı”na benzer bir şekilde yaklaşır ve edebi eserlerin gelecekte karşılaşılabilecek durumlara karşı birtakım senaryolar içerebileceğini, ancak bunların başlıca psikolojik işlev olmadığını ne sürer (“The Human Revolution...” 43).

2.4 Bilişsel Oyun ve Toplumsal Uyum

Sanatın evrimsel işlevi konusunda görüş bildiren evrimsel psikologların dışında aslında bir Nabokov uzmanı olarak tanınan Brian Boyd’dan da bahsetmek gerekir. Boyd, sanatın, “oyundan türemiş bir insan adaptasyonu” olduğunu öne sürer

ve oyunun, tamamı genlerle programlanmamış davranış esnekliğinin sağladığı avantajla evrildiğini ekler (“Art as Adaptation: A Challenge” 138). Daha açıkça ifade etmek gerekirse, “oyun oynama pratiği, insana kaçma-kovalama, saldırı-savunma, toplumsal alışveriş gibi ölüm kalım meselesi olabilen davranışlar için, genlerle kodlanmamış seçenekler kazandırır. Bu davranışların pratiğini yapmak için daha fazla motivasyonu olan hayvanlar acil durumlarda avantajlı olurlar” (138). Böylece oyun oynamak seçim değeri yüksek bir davranış olur.

Boyd, internette yayımlanan “The Art of Literature and the Science of Literature” başlıklı makalesinde insanın diğer hayvanlardan farklı olarak öne çıkan bilişsel özelliklerini de aynı şekilde geliştirdiğini ve sanatın bir çeşit bilişsel oyun alanı olduğunu savunur:

İnsan diğer türlerden farklı olarak bir “bilişsel oyuk”ta (*cognitive niche*) yaşar. Bilgiye, özellikle de zengin sonuçlar çıkarabilecek anlamlı düzendeki bilgiye yani örüntüye açlık duyarız. [...] Örüntülü bilişsel sanat oyunumuz gelişimsel psikologların konuşma öncesi [*protoconversation*] dediği dönemde başlar. [...] Çocuklar, öğretilmeden müzikle, dansla, tasarımla ve özellikle rol yapmayla uğraşırlar.

Buna göre, kendisini diğer hayvanlardan ayıran üstün bilişsel özelliklerini hayatının çok erken dönemlerinde oyun yoluyla geliştirmeye başlayan insan, hayatının sonraki dönemlerinde de bu gelişime sanat yoluyla devam eder. Kısaca “[s]anat, örüntüyle oynanan bir oyun biçimidir”. İlk örneklerinden bugüne “bilişsel sanat oyunu [...] işitsel, görsel kinetik ve özellikle toplumsal örüntüleri üreten ve işleyen sinir yollarını genişletmemize ve iyileştirmemize olanak tanır”.

Ellen Dissanayake de sanatın oyunla benzerliklerine dikkat çeker: Tıpkı oyun gibi sanat da fayda amaçlı değil “kendisi için”, “gerçek” değil “öyleymiş gibi”dir. Hayata fazladan bir şeyler katar ve onu renklendirir (43-44). İnsanlar da dâhil birçok hayvanın doğal olarak, öğretilmeden oyun oynadığına işaret eden Dissanayake, bu hayvanların yemek veya eş aramak, düşmandan kaçmak gibi hayati bir davranış olmasa da “oyun için oyun” oynadıklarını belirtir. Buna dayanarak oyunun, harcanan enerjiye ve risklerine değmesini sağlayacak gizli sağkalım faydaları olduğu sonucuna varır (43).

Dissanayake sanat ve oyun arasındaki benzerliklerin daha önce de fark edildiğini ve psikolojik, tarihi ve metafizik açıklamaların yapıldığını belirtir. Yiyecek ve eş bulma, savunma gibi yetişkin hayatta gerekli olacak davranışların alıştırmasının yapılması işlevinin yanı sıra, oyunun “başkalarıyla nasıl geçinileceğini” öğreterek toplumsal becerileri de geliştirdiğini öne sürer. Böylece oyun oynayarak pratik ve toplumsal becerilerini geliştiren bireylerin sağkalım şansları artar. Sanat ve ritüellerin benzerliğine dikkat çeken Dissanayake, bunların toplumsal olarak pekiştirici olduğunu ve “katılımcılarıyla izleyicilerini tek bir ruh halinde birleştir[diğini]” öne sürer (44-48).

Boyd da sanatın toplumsal bağları şekillendirdiği görüşüne katılır. İnsanın desen arayışının yanında “dikkat paylaşma” yoluyla, dil ediniminden çok önce diğer insanlardan öğrenmeye başladığını belirten Boyd’a göre dikkati yönlendirmek ve başkalarıyla paylaşmak, “desteğine ihtiyaç duyduğumuz sosyal gruptaki yerimizi sağlamlaştırdığı” için insanların hoşuna gider (“The Origin of Stories: *Horton Hears a Who*” 198).

Özetle Boyd, memelilerde yaygın bir davranış olan oyunun, en öne çıkan evrimsel adaptasyonu bilişsel yetileri olan insanda sanata kaynak ettiğini söyler.

Ancak böyle bir görüş ele alındığında evrimsel açıklamaların eleştirisinde sıklıkla karşılaşıldığı gibi ters yönde bir neden-sonuç ilişkisi algılamaktan kaçınmak gerekir. Bildiğimiz üzere insan veya başka bir memeli türünün herhangi bir bireyi, kendisini gelecekte karşılaşılabileceği durumlarla daha iyi baş edebilmek “için” değil, eğlenceli olduğu için oyun oynar.

Bu basit gözlem, evrimsel antropoloji için bir sorunsal oluşturur. Eğlence, zevk ve lezzet, evrimsel sürecin seçim değeri yüksek davranışları ödüllendirmesi olarak değerlendirilirse “insanın sanattan aldığı zevkin kaynağı nedir” sorusunun cevabı aynı zamanda bunların evrimsel işlevi olacaktır. Tıpkı oyun gibi dışsal bir uyaran yerine “kendisi için” gerçekleştirilen bir eylem olarak, yiyecek veya eş arama davranışlarınınki kadar açık olmasa da sanatın da bir işlevi olmalıdır. Sanatla oyun arasında evrimin derinliklerinde bir bağ olduğunu savunan Boyd’a göre bu işlev, bilişsel yeteneklerin geliştirilmesi ve dikkat paylaşımı yoluyla yerel kültüre uyum sağlanmasına olanak tanınması olarak özetlenebilir.

2.5 Bilişsel Bir Harita

1995 yılında yayımlanan kitabı *Evolution and Literary Theory* ile edebiyatı doğa bilimlerinin alanına sokmayı amaçlayan Joseph Carroll, kurmaca anlatı için önerilen adaptif işlevleri ele alır ve Edward O. Wilson’ın *Consilience* adlı kitabında sanat için öne sürdüğü işlevi temel alarak edebiyatın bir tür “bilişsel haritalama” olduğunu öne sürer (“The Adaptive Function...” 32). Burada “haritalama” deyimini üzerinde durmak gerekir; çünkü Carroll’a göre edebiyat, bir psikolojik düzen duygusu sağladığı ölçüde tatmin edicidir (“The Deep Structures of Literary Representations” 115). Bu tatmini sağlamak için de “zaman, mekân, kültürel bağlam, bireysel şartlar ve kişisel karakter gibi özel durumları, insan olma halinin getirdiği

meselerin temel yapılarıyla bütünleştirir” (115-16). Başka bir deyişle, edebiyat ve tabii ki sözlü öncülleri, insanın çevresiyle etkileşimde karşılaştığı sorunları aşmak için geliştirdiği adaptif sürecin ürünleridir.

Carroll’ın vardığı sonuçtan geriye doğru gidersek edebiyatın böyle bir işlevi olabilmesi için öncelikle işlevi gerekli kılacak bir sorunla karşılaşmamız gerekir. Bu sorun Wilson’a göre insanın üstün zekâ, dil, kültür ve uzun süreli toplumsal anlaşmalara uyma gibi en belirgin özelliklerinde gizlidir: Erken dönem *Homo sapiense* diğer hayvanlar üzerinde kesin bir üstünlük sağlayan zekâsı, beraberinde, “hâlâ ödemekte olduğumuz, kendinin, kişisel varlığın sonluluğunun ve çevrenin kaosunun şok edici farkındalığı”nı getirmiştir (245). Wilson hoş bir benzetmeyle insanın cennetten sürülmesine sebep olanın tanrıya itaatsizlik değil bu farkındalık olduğunu söyler. Güdülerimizden farklı hareket etme özgürlüğü kazandıran zekâmız, Wilson’ın deyimiyile, bizi aynı zamanda bir tür “psikolojik sürgün”e mahkûm etmiştir. Artan zihinsel kapasiteyle insana çevresinde çok daha fazla olasılık görünür olmuştur. Güduleriyle hareket etmeme özgürlüğü, beraberinde, insanın kaotik çevresinde bir anlam üretip kendini bu anlam içinde konumlandırma ihtiyacını doğurmuştur. Ancak Wilson, doğal seçilimin bu ihtiyaca cevap verecek kadar hızlı işlemediğine işaret eder ve boşluğu sanatın (ve dinin) doldurduğunu öne sürer (245-46). Böylece sanat, bir uyum sorununu aşmak için zekânın ürettiği adaptif bir çözüm olur.

Anlatsal temsilin bir çeşit bilişsel haritalama içerdiğini fark etmek için çok karmaşık bir kurama gerek olmadığını düşünen Peter Swirski de, kurmacanın insanların dünyaya bakışını değiştirebilme özelliğine örneklerle dikkat çeker ve “[e]debi senaryolar ister bio-fizyolojik, ister sosyokültürel olsun, insanın çevresine uyumuyla ilgili davranışlarının bir uzantısıdır” der (89).

Carroll'a göre, "benlik duygumuzu ve eylemlerimizi efsanelerimizden, sanat geleneklerimizden, anlattığımız hikâyelerden, söylediğimiz şarkılardan, zihnimizde canlanan ve algımızı şekillendiren görsel imgelerden oluşan hayal ürünü bir yapı içerisinde konumlandırırız" ("An Evolutionary Paradigm for Literary Study" 121). Ancak doğada aslında böyle bir yapı yoktur. Bu yapının, Wilson'ın açıkladığı gibi üstün zekâsının insana görünür kıldığı neredeyse sonsuz olanakların beraberinde getirdiği karmaşaya karşı kendini konumlandırmak için sanat yoluyla kurduğu ve sürekli şekillendirdiği bir yapı olduğu söylenebilir.

Edebiyatın adaptif işlevi için ortaya atılan teoriler, doğrudan ya da dolaylı bir işlev tanımlarlar. Bu işlev hayatta kalmak için önemli bilgilerin bireyler arasında paylaşımı, karşı cinsi etkilemek için bireyin zenginliklerinin göstergesi, gelecekte karşılaşılabilecek durumlara hazırlık, topluluk içi uyum sağlamak ya da benliği karmaşık çevre koşullarında anlamlı bir şekilde konumlandırmak olarak farklı zamanlarda, farklı anlatı türleriyle sözlü ve yazılı geleneklerde yer bulmuş olabilir.

Ancak edebiyatın olanakları bunlarla sınırlı değildir. Evrimsel bakış açısı her zaman değişikliği göz önünde bulundurmayı gerektirir. Sözlü örnekleri günümüze kadar yaşayan, yazılı kültüre geçildikten sonra tarihsel sürecini gözle görülür bir şekilde takip edebildiğimiz edebiyat, insanın çevresiyle uyumda karşılaştığı sorunlara çözüm olarak evrilmiş bir zihinsel araçsa, henüz karşılaşmadığımız sorunlarla başa çıkmamıza yardımcı olmak için farklı şekillerle farklı işlevler de üstlenebilir.

Kurmaca anlatı için önerilen adaptif işlevler böyle sıralanınca tanımlanan bu işlevleri yerine getirmeyi amaçlamayan karamsar, dünya ve hayat hakkında hemen hiç doğru bir bilgi vermeyen, toplumsal uyum değil anarşi arayan, okuyanın çevresiyle anlamlı bir ilişki kurmasını sağlamak bir yana, varolan dengesini de alt üst eden edebiyat eserleri akla gelir. Hatta *Genç Werther'in Acıları* gibi bazı

başyapıtların intiharlara ulaşan sosyolojik etkileri, evrimsel biyoloji penceresinden bakıldığında, bireylerin kapsamlı seçim değerinin sıfırlanması olarak değerlendirilebilir. Bu durumda kurmaca anlatıyı adaptif bir soruna “çözüm” olarak ele almak çelişkili gibi görünür. Ancak bunları evrimin sonucu olan insan doğasına hitap edebilen, insanın sağkalım yeteneğini artırarak zaman içinde evrimleşen mekanizmaları, usta yazarların nasıl kullanabildiğinin birer kanıtı olarak görmek de mümkündür. “Bir gün bir kitap okudum ve bütün hayatım değişti” diyen okurların varlığı, belki bu işleyişin gücünün göstergesidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

UYGULAMA ÖRNEKLERİ

Kuramsal tartışmalar ne kadar ilginç, öne sürülen yenilikçi düşünceler ne kadar kışkırtıcı olursa olsun, uygulanabilirliğin bir edebiyat kuramının karşılaştacağı kaçınılmaz bir sınav olduğunu söylemek çok yanlış olmaz. Özellikle evrimsel edebiyat kuramı gibi belli bir dönem, coğrafya veya toplumsal sınıfın değil, tüm insanların edebiyatını (ve sözlü anlatı örneklerini) evrensel insan doğasının bir özelliği olarak ele almayı amaçlayan, geniş kapsamlı bir kuram için bu zorlu bir sınavdır. C.P. Snow'un işaret ettiği “iki kültürün” bir araya getirilerek sosyal bilimler ve doğa bilimleri yöntemlerinden faydalanılması evrimsel edebiyat kuramının en önemli özelliği olduğu gibi belki de en büyük zorluğunun kaynağıdır. Kapsam bu kadar geniş tutulup ortak noktalara, “genel örüntü”ye işaret edildiğinde istisnai ya da farklı olanın göze çarpması kaçınılmazdır. İnceleme konusu insan ve kültür olunca indirgeme, tümevarım gibi yöntemler itirazlara sebep olur.

Yeni bir çalışma alanı olsa da, evrimsel edebiyat kuramı çerçevesinde kitaplaşmış veya makale olarak yayımlanmış birçok inceleme örneği bulunmaktadır. Burada kısaca ele alacağım üç uygulamayı, yöntem ve amaçları bakımından farklı olanlardan seçmeye özen gösterdim. Joseph Carroll ve arkadaşlarının 19. yüzyıl Britanya romanlarını inceledikleri *Graphing Jane Austen: Palaeolithic Politics in*

British Novels of the Longer Nineteenth Century'de² sosyal bilimlerin yöntemlerinden faydalanırlar. Jonathan Gottschall, *Ilyada* okumasında etolog Konrad Lorenz'in ortaya attığı "törenselle çarpışma" (*ritual combat*) terimini ele alır ve Homeros'un eserinde insanın hayvanlığının izlerini sürer. Ele alacağım diğer bir uygulama Brian Boyd'un *Horton Hears a Who*'yu edebiyatın evrimsel işlevine vurgu yaparak incelediği makalesi olacaktır.

3.1 Balta Girmemiş Ormanlardan Viktorya Dönemine

Doğa bilimlerinin verilerinden faydalanma ve ampirik yöntemleri kullanma, evrimsel edebiyat kuramının eleştiriye getirdiği en dikkat çekici yeniliklerdir. Belki de bu yüzden kavramsal çerçeve kaba hatlarıyla tanımlandıktan sonra en çok sorulan soru, kuramın tek tek edebiyat eserlerinin incelenmesinde nasıl kullanılacağı ve ne anlam ifade edeceğidir. Öne çıkan bu iki özelliğin belirgin olarak görüldüğü bir çalışma, Joseph Carroll, Jonathan Gottschall, John Johnson ve Daniel Kruger tarafından yapılan araştırmadır. Şu anda kitaplaşma aşamasında olan çalışmanın amacı, *Evolutionary Psychology* dergisinde yayımlanan "Hierarchy in the Library: Egalitarian Dynamics in Victorian Novels" (Kütüphanede Hiyerarşi: Viktorya Dönemi Romanlarında Eşitlikçi Dinamikler) başlıklı makalede "edebiyattaki protagonist ve antagonistlerin psikolojik farklılıklarını ve bu farklılıkların okuyucular üzerindeki etkilerini araştırmak" olarak belirtilir (715). Carroll, 2008'in Eylül ayında University of British Columbia'da düzenlenen *Integrating Science and the Humanities* konulu sempozyumda yaptığı, aynı araştırmayla ilgili "Graphing Jane Austen - Using Human Nature in Empirical Literary Study" (Jane Austen'in

² Henüz kitaplaşmamış bu çalışmayla ilgili yayımlanmış yazılara metinde değindim ve seçilmiş bibliyografyada yer verdim. Bunlar dışında, Carroll'ın <http://www.umsl.edu/~carrolljc/> adresindeki sitesinden kitabın bazı bölümlerine ve *Integrating Science and the Humanities* sempozyumundaki sunumunda kullanılan sunu dosyasına ulaşılabilir.

Grafiğini Çizmek – Ampirik Edebiyat İncelemesinde İnsan Doğasını Kullanmak)

başlıklı sunumda, amaçları daha ayrıntılı olarak şöyle sıralar:

1. Edebi anlamın temel bileşenlerinin insan doğasının öğelerine indirgenebileceğini göstermek,
2. Çekişmeci (agonistic) yapının, koalisyonel psikolojinin evrilmiş dinamiklerini yansıttığı hipotezini ampirik olarak test etmek,
3. Edebiyatın adaptif işlevi üzerindeki kuramsal tartışma için ampirik kanıt bulmak,
4. Ampirik bulgular elde etmek suretiyle hem yeni hem de kümülatif bilgi üretmek.

İki edebiyatçı ile iki sosyal bilimciden oluşan ekip, protagonist ve antagonistlere okuyucuların verdikleri duygusal tepkilerin, eşitlikçi avcı-toplayıcı grupların eğilimlerini yansıtacağını varsaymışlardır. Buna göre protagonistler, bu toplumlarda değer verilen işbirlikçi davranışları, antagonistler ise kötü karşılanan statü arayışına ve hâkimiyet kurmaya yönelik davranışları sergileyeceklerdir.

Aslında bir antropoloji terimi olan “eşitlikçi toplum” (*egalitarian society*) kavramı, edebiyat incelemesi bağlamında karşımıza çıktığında başlangıçta yadırgatıcı gelebilir. Bugünün modern toplumunu ve kültürünü anlamak için kullanmadan önce bu kavramın izlerini aramak faydalı olabilir. Frans de Waal, insanların en küçük toplumlarda bile mutlak eşitliğe ulaşamayacağını, çünkü “hepimizin bir mevki sahibi olma arzusuyla” doğduğumuzu belirtir (83). De Waal’ın eşitlikçiliğin varlığını anlamlandırmak için kullandığı bu önerme, evrim kuramının en temel kavramlarından olan kapsamlı seçilim değerine (*inclusive fitness*) dayanır. Buna göre bireyin mevkisi, kapsamlı seçilim değeriyle doğru orantılıdır, toplumsal hiyerarşide üst sıralara yükseldikçe daha fazla kaynağa ulaşır. Bu da daha fazla eş ya

da daha fazla yavru anlamına gelir. Bütün organizmaların davranışlarını şekillendirdiği kabul edilen bu en temel düzenleyici kavramın kapsamına doğaları gereği insanlar da girer. Bütün insanların hiyerarşide bir yer edinme isteği, bir arada yaşama ve sınırlı kaynakları paylaşma zorunluluğuyla birlikte “çekişmeci” (*agonistic*) yapıyı kaçınılmaz kılar. Eşitlikçilik, de Waal’ın ortaya koyduğu gibi “aşağı konumdakilerin birleşip kendi çıkarlarını koruması” (83) yoluyla dengeyi sağlar. Eşitlikçi toplum yapısının bugünkü şeklini de Waal şöyle ortaya koyar: “Bir lider seçtiğimizde aslında ona, ‘Bize faydan dokunduğu müddetçe başkentte en tepede durursun,’ deriz. Demokrasi böylece iki insan eğilimini birden tatmin eder: hem güç istencini hem de onu kontrol altında tutma arzusunu” (83).

Bir başka deyişle, kısıtlı kaynakların zorunlu hale getirdiği çekişmeci yapıda, işbirliği yaparak kendine hiyerarşide yer edinebilme, kapsamlı seçim değeri bağlamında en az güçlü olmak kadar önemli bir özellik olmuştur. Modern insanın atası, bu yeteneği sayesinde hayatta kalmış ve türün etolojik yapısı nesiller boyunca aynı baskı altında şekillenmiştir. Dolayısıyla bugünkü kişiler arası ilişkilerde, siyasi yapılanmalarda, hatta kurmaca ürünlerde ve okuyucuların tepkilerinde bu ölçütler gözlemlenebilmelidir.

“Graphing Jane Austen” araştırmasının kuramsal temeli ana hatlarıyla bu şekildedir. Varsayımlarını test etmek için araştırmacılar, 201 İngiliz romanından 2000 karakteri içeren çevrimiçi bir anket hazırlarlar ve bütün dünyadan konuyla ilgili edebiyatçıları bu ankete katılmaya davet ederler. 519 katılımcının doldurduğu anket üç bölüme oluşur. Birinci bölüm karakterlerin yaş, çekicilik, güdü, eş seçim ölçütleri ve kişilik gibi özellikleriyle ilgilidir. Okuyucuların duygusal tepkileriyle ilgili ikinci bölüm için araştırmacılar on muhtemel yanıt listelerler ve katılımcılara karakterin amaçlarında başarılı olmasını isteyip istemediklerini de sorarlar. Üçüncü

bölümde katılımcılar karakterlerin rollerini tanımlamak için dört seçenektan birini işaretlerler: 1. protagonist; 2. protagonistin arkadaşı ya da yandaşı; 3. antagonist; 4. antagonistin arkadaşı ya da yandaşı. Katılımcılar istedikleri romandan istedikleri karakteri seçip her bir kategoride puanlamış ve bu karakterin dört rolden hangisine uygun olduğunu belirtmişlerdir.

Elde ettikleri verileri tablolarla ve grafiklerle görselleştiren araştırmacılar varsayımlarını doğrulayan sonuçlara ulaşmışlardır. Örneğin, protagonistlerin güdülerinde yapıcı çaba (*constructive effort*) ve geçinme (*subsistence*) yüksek çıkarken antagonistlerin davranışlarının okuyucular tarafından hâkimiyet kurmaya yönelik sayıldığı anlaşılmaktadır (725). Başka bir tabloda sosyal hâkimiyet güdüsünün zenginlik, güç ve prestijle pozitif, aile dışına yardımla (*helping non-kin*) negatif ilişkisi olduğu görülmektedir. Buna göre iyi karakterler, kötü karakterlerden daha yüksek yapıcı çaba ve daha düşük sosyal hâkimiyete yönelik davranış örüntüleriyle ayrılırlar (723-24).

Carroll, bu bulgulardan hareketle çok önemli bulduğu şu yorumların yapılabileceğini öne sürer:

1. Romanlar, okuyucuların eşitlikçi (*egalitarian*) toplumsal değer sistemine katılımı için bir ortam görevi görür.
2. Romanlar, okuyucuların toplumunun değer sisteminin inşasına yardımcı olur. Bu değer sistemi insanların bir sosyal birim olarak işbirliğine girmesine olanak tanır.
3. Modern roman okurları dolaylı olarak aynı değer sistemine katılımında bulunurlar.

Bu yorumlara ulaştıktan sonra Carroll, romanların bugünkü psikolojik işlevlerinin, atalarımızın zamanında kurmaca anlatının yüklendiği muhtemel işleve

paralellik gösterip göstermediği sorusunu sorar ve antropolog Cristopher Boehm'in ortaya koyduğu "eşitlikçi politik dinamiklere" dayanarak bu soruya "evet" yanıtı verir. İncelenen romanlardaki karakterlere ve onların davranışlarına okuyucuların verdikleri duygusal tepkilerin avcı-toplayıcı kültürlerdeki temel politik dinamiklerle örtüşmesinin araştırmanın en önemli bulgusu olduğunu belirten Carroll, bunun spekülatif, söylemsel bir gözlem değil, ampirik bir bulgu olduğu vurgusunu da yapar. Son olarak "edebiyatın işlevi[nin], insan doğasının evrilmiş ve uyum sağlamış karakterini anlamamızda merkezi öneme sahip" olduğunu söyler.

Öte yandan, araştırmanın Carroll'ın sıraladığı bu çıkarımları desteklemeyen sonuçları da olmuştur. *Evolutionary Psychology* dergisinde yayımlanan makalede antagonist veya protagonist olduğu kolay karşılaştırılmayan *Uğultulu Tepeler*'den Cathrine ve Heathcliff, *Dorian Gray*, *Frankenstein*'in Canavar'ı gibi karakterlerin sunduğu çelişkili sonuçlardan istisna olarak bahsedilir ve onlarla ilgili bulguların oldukça ilginç olmakla birlikte genel sonucu yanlışlamadığı öne sürülür. Araştırmacılar, "bir kez istatistiki düşünmeye başlandığında artık özel durumlara ve istisnalara gereğinden fazla önem verilme[diğini]" belirtirler (728).

Ellen Spolsky, evrimsel edebiyat kuramını eleştirdiği "The Centrality of the Exceptional in Literary Study" başlıklı makalesinde bu istisnaların önemine dikkat çeker. Spolsky'ye göre edebiyat araştırmacıları, hata yapmaya çok açık olacakları için, eğitimini almadıkları alanlarda özetlerden yola çıkarak çalışmak zorunda olmamalı; Carroll'ın yaptığı gibi tipik olanı değil farklı olanı incelemeli, "istisnailik anlaşılmadan insan doğasını anlama projesinin başarıya ulaşamayacağını" kanıtlamaya çalışmalıdırlar (287). Böyle bir itiraz, istisnai ya da başka bir deyişle farklı olanın görmezden gelinerek dışlanması endişesi taşıyor gibi görünmektedir.

Oysa üretilen “edebi eser”lerin hayatta kalıp sonraki nesillerde varlıklarını sürdürebilen küçük kısmı tipik, klasik olanlar kadar aykırı ve yenilikçi olanlardır da.

Ancak insanı ve dolayısıyla kültür ürünlerini doğanın bir parçası olarak değerlendiren evrimsel edebiyat kuramının, farklı ve aykırı olanı da dışlaması düşünülemez. Hatta böyle bir uygulama, evrimsel bakış açısının temel dinamiklerini görmezden gelmek olarak değerlendirilebilir. Çeşitlilik, evrimsel değişimin en önemli öğelerinden biridir. Çünkü çeşitlilik olmadan doğal seçim, doğal seçim olmadan da evrim olmaz. Bu açıklama biyolojik olsa da, bilimsel araştırma yönteminin zorunlu kıldığı indirgemenin kültürel çeşitliliğe bir tehdit oluşturduğu endişelerinin yersiz olduğunu gösterebilir.

“Graphing Jane Austen” araştırması belirli romanlardan seçilen karakterler hakkında okuyucuların verdikleri tepkilerin anketlerle ölçülmesi ve ortaya çıkan tabloların antropolojik bulgularla karşılaştırılması şeklinde yapılmıştır. Burada geleneksel edebiyat eleştirisinde pek rastlanmayacak biçimde eleştirmenlerin kişisel görüşlerinin mümkün olduğunca saklandığı söylenebilir. Araştırmacılar, başlangıçtaki varsayımlarını, hatta önyargıların etkili olmaması için, anketin evrimsel kuramla ilgili olduğunu bile katılımcılara bildirmezler. Böylece ortaya çıkan tablolarda mümkün olduğunca nesnel veri elde etmeye çalışırlar. Elde ettikleri bu verileri de avcı-toplayıcı topluluklarıyla ilgili antropolojik bilgiler ışığında değerlendirip romanların yapısı ve işlevi hakkında çıkarımlarda bulunurlar.

Bu araştırmanın, edebiyat incelemesi alanında doğa bilimlerinin ve sosyal bilimlerin yöntemlerinden ve bulgularından etraflıca faydalanılması bakımından yenilikçi olduğu söylenebilir. Ancak ankete katılanların aynı döneme ait 201 romandan 2000 karakter hakkında, verdikleri tepkilerin bir arada değerlendirilmesi sonucu ortaya çıkan tablolardan yapılan çıkarımlar, bütün bu romanlar için geçerli

olduklarından, tek tek eserler için pek bir anlam ifade etmemektedir. Araştırmanın başlangıçtaki amacı göz önünde bulundurulduğunda bunun beklenmedik bir durum değildir. Sonuçta “Graphing Jane Austen” araştırmasının, incelenen dönemin romanlarında antropolojik verilerle örtüşen okuyucu tepkilerini göstererek başarıya ulaştığı ancak, tek tek eserleri incelemek için bu yöntemin kullanışlı olmayabileceği söylenebilir.

3.2 İnsan Savaşan Hayvandır: *İlyada* ve İnsan Doğası

Evrimsel edebiyat eleştirisi çerçevesinde bu şekilde istatistiklere dayanmayan başka türlü uygulamalar da yapılmıştır. Jonathan Gottschall’ın “Homer’s Human Animal: Ritual Combat in the *Iliad*” başlıklı incelemesi bunlardan biridir. Gottschall, daha sonra kitaplaşarak *The Rape of Troy: Evolution, Violence, and the World of Homer* adını alan doktora tezinin parçası olan bu makalede, Homeros’un *İlyada*’sında insanın hayvansı özelliklerini tasvir ettiğini ve “insanların anlaşmazlıkları nasıl çözümlediklerinin, son kırk yıldır insan ve hayvan etologlarının çalışmalarıyla harika bir şekilde uyumlu bir portresini çiz[diğini]” belirtir (281). Bunu yapmak için modern etolojinin kurucularından biri sayılan Nobel ödüllü bilim adamı Konrad Lorenz’in, öldürme amaçlı olmayan kavgaları tanımlamak için kullandığı “törenselle çarpışma” (*ritual combat*) kavramı üzerinde durur.

Törenselle çarpışma, Lorenz’in “gerçek çarpışma”nın (*actual combat*) karşıtı olarak tanımladığı bir kavramdır ve doğada gözlemlenen aynı türden erkek memelilerin kavgalarının her ne kadar vahşi ve acımasız görünse de aslında kelimenin tam anlamıyla vahşetten ibaret olmadığını ve nadiren ölümle sonuçlandığını anlatır. Lorenz bunu kavganın içgüdüsel olarak uyulan bir dizi kurala göre yapılmasına bağlar ve kavgaların amacının öldürmek değil hiyerarşideki yeri

belirlemek olduğuna yorar. Bu durumda taraflardan biri yenilgiyi kabullendiğinde kavganın devam etmesi için bir sebep kalmaz. Darbeler de bu yüzden öldürmeye yönelik değildir. Karşı tarafa gücünü göstermek yeterlidir. Lorenz bu durumu evrimsel teoride “grup seçilimi” olarak tanımlanan ve bireylerin, türün devamını sağlayacak şekilde hareket etmek üzere evrimleştiğini varsayan düşünceyi destekleyecek şekilde yorumlar. Üyeleri birbirini öldürmeyen bir türün evrimsel açıdan diğerlerine göre daha başarılı olacağını düşünür.

Richard Dawkins, Lorenz’in düşündüğü kadar abartılı olmasa da “hayvanların eldivenli dövüşü” görüşünün gerçeklik payı bulunduğunu söyler (68). Ancak doğada gözlemlenebilen bu olguyu grup değil gen seçilimi düzeyinde açıklar. Buna göre kavga edip etmeme kararı bilinçdışı bir “maliyet-kâr” hesabıdır. Rakibin daha güçlü olduğu anlaşıldığında kavgaya devam etmek ölümle veya ganimeti değerlendiremeyecek kadar ağır yaralanmayla sonuçlanacaksa şansını başka bir zaman, başka bir yerde denemek üzere yenilgi kabullenilir. Aynı şekilde kazanan taraf için de rakibi yenilgiyi kabul ettiği halde öldürmek daha kârlı bir davranış olmayabilir. “Geniş ve karmaşık bir rekabet ilişkileri sisteminde bir rakibi ortadan kaldırmak mutlak olarak fayda sağlamayabilir: diğer rakipler onun ölümünden, kendisinin yararlandığından daha fazla yararlanabilirler” (68). Böylece Lorenz’in grup seçilimi görüşünü destekleyecek şekilde yorumlamakta tereddüt etmediği davranış, yani gözlemleyen insanlarda merhamet, af veya kendi türünden olanı öldürmek istememek gibi görünen “törenselleşme”, gen seviyesinde de açıklık kazanmış olur.

Gottschall türdeş erkeklerin kavgalarının ne kadarının ölümcül olduğu konusunda Lorenz’in yanıldığını gösterildiğini belirtir. Daha sonra Dawkins’in tanımlamalarıyla Brezilya ve Venezuela’da yaşayan Yanomamo kabilesini inceleyen

antropolog Napoleon Chagnon'un bulgularına dayanarak, törensel çarpışmanın "insanlara hiç de yabancı [olmadığını] ve *İlyada*'da mükemmel bir şekilde tasvir edil[diğini]" ortaya atar (283). Gottschall'a göre *İlyada*'da da erkek memelilerin büyük kısmında olduğu gibi çatışmaların kaynağı doğrudan kadınlar üzerindeki haklarla veya onları elde etmek için gerekli kaynak ve hiyerarşik durumla ilgili anlaşmazlıklardır:

Helen'in yüzü bin gemiyi yola çıkartır, İlyada muhteşem savaş
gelinleri Chyrseis ve Briseis hakkındaki anlaşmazlıkla başlar ve savaş
Yunanlıların binlerce talihsiz Troyalı kadını metres ve köle olarak
hizmet etmek üzere paylaşmalarıyla sonuçlanır. (284)

Esir düşen kadınların paylaşılması da rasgele değildir; Akhilleus, Ajax, Odysseus, Agamemnon gibi hiyerarşik düzende en üstte olanlar en güzel ve en çok sayıda kadını alırlar. Alttakiler ise bu ganimetten pay alabilmek için birbirleriyle mücadele etmek zorunda kalırlar. Törensel çarpışma, bu paylaşım sırasında önem kazanır, çünkü "ordu içi karşılaşmalar ne kadar ateşli, ne kadar düşmanca olursa olsun" tıpkı Lorenz'in tasvir ettiği şekliyle tür içi çatışmalarda olduğu gibi "asla ciddi fiziksel şiddete kadar alçalmaz" (284-85).

Gottschall, Lorenz'in tanımladığı, öldürücü olmayı amaçlamayan, sadece hiyerarşik mücadelenin bir parçası olan törensel çarpışmaya örnek olarak Akhilleus ile Agamemnon'un kavgasını gösterir. Briseis'i kimin alacağı konusunda çıkan anlaşmazlığın sebep olduğu kavganın sonunda Akhilleus yenilgiyi kabullenir. İsteksizce kılıcını kımına sokar ve Agamemnon'un Briseis üzerindeki hakkını tanıır (285).

Bu sahne gerçekten de, doğada gözlemlenen törensel çarpışmaları andırır. Gottschall, türdeşlerin birbirlerini öldürmeleri yerine bir seçenek olarak da

düşünülebilecek törensel çarpışmayla yakından ilgili bir başka kavramın da kültürel sahtetürleştirme (*cultural pseudospeciation*) olduğunu belirtir. İnsan etolojisinin tanımladığı bu kavram, “kültürlerin kendilerini diğerlerinden farklı bir türe aitlermiş gibi ayırdıklarını” anlatır. Gottschall insanların, kültürel grubun ölçeği ne olursa olsun kendinden olanlarla olmayanları “biz” ve “onlar” olarak ayırdığını ve birçok durumda bu ayırımın “öteki”ni insan dışı bir varlık olarak algılamaya kadar gittiğini belirtir (285). Düşmanı insan değil bir canavar olarak tasvir etmek ve kabullenmek, etologlara göre onlardan nefret etmeyi ve cinayeti kolaylaştırır. Grup içinde kısıtlanan şiddet, düşmanın insandışı algılanmasıyla serbest kalır; aksi halde cinayet olacak davranış, ava döner. Gottschall, sahtetürleştirmenin grup halinde yaşayan kurt, aslan, şempanze gibi birçok hayvan türünde gözlendiğini, grup içi çatışmaların şiddeti kısıtlanırken, grup dışı çatışmaların ölümcül olabildiğini belirtir.

Homeros’un da benzer şekilde Yunanlılarla Troyalıları farklı türlermiş gibi tasvir ettiğini, asil Troyalıları hayran olsa da gönlünün Yunanlılarla olduğunu iddia eder. Benzetmelerde bu ayırım belirginleşir: “Çoğunlukla Yunan olan saldırı halindeki savaşçı yırtıcı bir hayvan (aslan, kurt, çember çizen köpek); savunmadaki ise bir av hayvanı gibi (tavşan, sığır, titrek bir geyik yavrusu) olarak betimlenir” (285-86). Gottschall, Yunanlıların Troyalıları farklı bir tür olarak gördüklerini, Hektor’un yenilenin cesedinin halkına geri verilmesi konusunda anlaşma talebine Akhilleus’in “aslanlar ve insanlar arasında” konuşmasını aktararak gösterir:

Hektor, düşmanım, antlaşmadan söz açma bana,
böyle şey olamaz insanla arslan arasında,
nasıl uyuşamazsa kurtla kuzunun gönlü,
durmadan kin beslerler birbirlerine,
bizim de dostluk yapmamız akla sığmaz,

birimiz düşüp kanıyla doyurmadan Ares'i,
o her zora dayanan savaşçıyı doyurmadan
ikimizin arasında anlaşma olmaz. (Homeros 490)

Gottschall bu sözlerle Akhilleus'in, Hektor'la aslan ve insan, kurt ve koyun gibi ezeli düşmanlar olduklarını ve kavgalarında grup içi anlaşmazlıklarda olduğu gibi bir kısıtlamanın olamayacağını ima ettiğini söyler.

Gottschall, *Odyssey*'de Penelope için düzenlenen yarışmayı da törensel çarpışma örneği olarak gösterir. Homeros'un bu eserinde savaş için ayrılmak zorunda kalan ve yirmi yıl evine dönmeyen Odysseus'un geride bıraktığı eşi Penelope, kocasını beklemeye devam etmek ister. Ancak kendisiyle evlenmek için ısrar edenler vardır. Penelope ısrarlarla baş edebilmek için Odysseus'un yayını büküp neredeyse imkânsız bir atışı başarıyla gerçekleştirecek olanla evleneceğini vaat eder. Gottschall, güzel bir kadın için mücadele eden damat adaylarının bu şekilde zorlu veya tehlikeli görevler üstlenmesinin oldukça yaygın mitolojik ve folklorik bir öge olduğuna dikkat çeker ve bu yarışmanın erkek hayvanlar arasında ayrıcalıklı dişiyi hak ettiklerini kanıtlamaya yönelik mücadelelerle açıkça benzerlik taşıdığını öne sürer (288). Zira yayın 108 adaydan hiçbirinin eğemeyeceği kadar sert olması ve yapmaları gereken atışın imkânsızlığı, yarışmanın sınama değerinin fiziksel güç ve beceri olduğunu gösterir. Bu durumda Gottschall, yarışmanın aslında çok törenselleşmiş bir çarpışma olduğunu iddia etmekte haksız değildir (289). Kurallar belirlenmiştir; fiziksel gücünü ve becerisini kanıtlayana dişiyi elde etme hakkı tanınmış olur.

Jonathan Gottschall törensel çarpışma ve kültürel sahtetürleştirme gibi insan davranışlarını evrimi temel alarak açıklayan terimleri kullanarak okuduğu *İlyada*'da Homeros'un "bir insan hayvan olmanın tüm trajedisini" ortaya koyduğu sonucuna varır. Tanrılar ölümsüzlükleri sebebiyle acıya duyarsız olduklarından hayvanlar da

vahşetlerinin bilincine varacak kadar zeki olmadıklarından bu trajediyi yaşamazlar. Oysa insanın tanrısal zekâsı, yaşadığı bütün vahşeti, acıyı ve ölümü anlaşılır kılacak bir lanettir (292).

Gottschall, Homeros'un savaşlar, kavgalar, ikon haline gelmiş kahramanlar ve efsane güzellikte kadınlarla dolu, evrimsel incelemeye oldukça elverişli olduğu görünen dünyasını evrimsel biyoloji ve etoloji kavramları kullanarak anlamlandırmış ve bu antik eser hakkında yeni bir şeyler söylemeyi başarabilmiştir. St. Lawrence Üniversitesi'nden öğrencileriyle birlikte yaptığı bütün dünyadan halk masallarında evrensel motifleri ele aldığı çalışmalar,³ yazarın destanlar ve halk masallarındaki evrimsel okuma olanaklarını değerlendirdiği şekilde yorumlanabilir.

Henüz akademik çevrelerde kabul edilme mücadelesi veren Darwinci eleştiride inceleme konusu olarak bu metinler iyi birer başlangıç noktası olarak düşünülebilir. Genellemelere ulaşmanın kolay olmadığı “aykırı” eserlerin incelenmesine sıra gelince, evrimsel kuram asıl sınavını burada verecek gibi görünmektedir.

3.3 Horton Kiminle Konuşuyor?

Brian Boyd, önce sanatın, sonra anlatının, daha sonra da kurmacanın evrimsel kökenlerini tartıştığı ve Dr. Seuss'un *Horton Hears a Who* adlı öyküsüyle örneklediği makalesinde dikkat, merak ve zekânın ilişkisini açıklayarak sanatı anlamlandırmaya çalışır. Yazarın bu öyküyle demokrasi düşüncesinin İkinci Dünya Savaşı sonrası Japonya'sında yerleşmesine katkıda bulunma isteğini dile getirdiğini öne sürer.

³ “The Beauty Myth is No Myth: Emphasis on Male-Female Attractiveness in World Folktales”. *Human Nature* 19.2 (2008): 174-88.

“The Heroine with a Thousand Faces: Universal Trends in the Characterization of Female Folk Tale Protagonists”. *Evolutionary Psychology* 3 (2005): 85-103.

Dr. Seuss adıyla yazdığı çocuk hikâyeleriyle tanınan Amerikalı yazar Theodor Geisel Seuss'un *Horton Hears a Who* başlıklı öyküsü, Nool ormanında yaşayan fil Horton'un bir gün büyük kulakları sayesinde, bir toz zerreciğinin kendisine seslendiğini duymasıyla başlar. Daha sonra duyduğu sesin toz zerreciğinin üzerinde yaşayan gözle görülemeyecek kadar küçük Who'ların yardım çağrısı olduğunu anlar ve onları korumaya karar verir. Ancak onun tüm ısrarlarına rağmen, Who'ları duyamayan diğer hayvanlar bir toz zerreciğiyle konuştuğu için Horton'la dalga geçerler. Bu arada bir grup maymun, Horton'un toz zerreciğini özenle üzerine yerleştirdiği yoncayı kaparak bir kartala verir. Uçup giden kartal, yoncayı çok geniş bir yoncalık alana atar. Buraya ulaşmak için dağları aşan Horton yoncalara tek tek bakıp Who'ları arar. Nihayet üç milyonuncu yoncada toz zerreciğini bulur ve Who şehrinin çok zarar gördüğünü öğrenir. Who'lar şehirlerini yeniden inşa etmeye başlamışlardır bile. Ama tam bu sırada kangurular ve maymunlar gelir, Horton'ı bağlayıp kafese kapatırlar ve kızgın yağa atmak üzere yoncayı alırlar. Seslerini diğer hayvanlara duyurmaları gerektiğini Who'lara söyleyen Horton, kafesin içinde çaresiz beklerken bütün Who şehri ellerinden geldiğince gürültü yaparak varlıklarını kanıtlamaya çalışırlar ama bu yeterli olmaz. Vali çaresizce şehirde koşup seslerini duyurma çalışmasına katılmayan kalmış mı diye bakar ve evinde yo-yo oynayan küçük bir Who bulur. Onun da katkısıyla son anda seslerini duyurmayı başaran Who'lar kızgın yağa atılmaktan kurtulurlar. Seslerini duyan diğer hayvanlar ne kadar küçük olurlarsa olsunlar onların da birer "kişi" olduğuna ikna olurlar ve hep beraber onları korumaya karar verirler.

Bir toz zerresinin üzerinde yaşayacak kadar küçük olan Who'lar, içlerinden en küçüğünün son anda yaptığı katkıyla seslerini duyurabilmiş ve birer "kişi" olduklarına diğerlerini ikna edebilmişlerdir. Brian Boyd, tarihçi Richard Minear'ın

Horton Hears a Who'da yazarın tutumunu, yüzyılın ortalarında Amerika'da Japonya'ya karşı yaygın tutumun bir örneği olarak gördüğünü belirtir. Buna göre İkinci Dünya Savaşı sırasındaki yabancı düşmanlığı, takip eden Amerikan işgali sonrasında yerini demokrasinin tekrar inşa edildiğini görme isteğine bırakmıştır (201).

Brian Boyd, Dr. Seuss'un gerçekten de hikâyeyi yazmadan kısa süre önce Japonya'yı ziyaret etmiş olması ve orada demokrasinin yerleşmesini istemesinin yanında, küçük adalarına sıkışmış büyük bir nüfus olan ve ancak seslerini birleştirebilirlerse demokrasiye kavuşabilecek Japonların Who'lara benzerliği dikkate alınınca Minear'ın yorumuna hak verir. Ancak bu yorumu hem hikâyenin evrensel imalarını yoksaydığı için dar, hem de Dr. Seuss'un bireysel sorununu ve bu sorunu çözmek için kullandığı insan evrensellerini görmezden geldiği için yavan bulur (202-03).

Boyd, *Horton Hears a Who*'yu, usta bir hikâye anlatıcısının stratejik bir şekilde kendi sanatsal sorununu çözmesinin bir örneği olarak değerlendirir. Dr. Seuss'un savaş sonrası Japonya hakkındaki kişisel görüşleri, orada demokrasinin canlanması isteği ne Japonya'da ne de Amerika'da tek başına dikkat çekmeye yeterlidir. Bunun için yazar, güncel politik bir sorunla ilgili "en küçük seslerin bile önemli olduğu" düşüncesini, zamandan bağımsız ve evrensel, evrimleşmiş bilişsel ihtiyaçlara hitap edecek bir hikâyeye dönüştürür (203). Boyd bu dönüşümün nasıl olduğunu anlamak için evrimsel açıklamalara başvurur.

İnsan etolojisi alanının kurucusu sayılan İrenäus Eibl-Eibesfeldt'e dayanarak, oldukça sosyal bir tür olmamız sebebiyle başkalarının dikkatini yönlendirmeyi ve paylaşmayı sevdiğimizi belirten Boyd, bunun desteğine ihtiyaç duyduğumuz grubun

içindeki yerimizi sağlamlaştıran bir çimento görevi gördüğünü söyler (198). Dikkatin nereye yönlendirileceğini ise zekânın üzerinde evrimleşen merak belirler.

Merakla dikkatin yönlendirilmesi sadece insana özgü de değildir. Boyd, Konrad Lorenz'in kemirgenlerde sıçanları ve ötücü kuşlarda kargagilleri, primat takımındaki insanlarla birlikte “uzmanlaşmama uzmanları” (*specialist in non-specialization*) diye nitelediğini hatırlatır ve bu türlerin bilişsel uyarınları yiyecek ve sekse tercih edebileceğini söyler (197). Özellikle insan için geçerli olduğu iddia edilebilecek bu tanımlamanın, merakımızı cezbeden ve dikkatimizi yönlendiren bilişsel uyarınlara vurgu yaptığı söylenebilir.

İçinde yaşadığımız bilişsel oyuğu dolduran anlatılar belki de bu yüzden çoğunlukla merak uyandıran, dikkat çeken yapıdadır. Boyd, sözlü hikâye anlatıcılarının kısmen seyircileriyle gerçek zamanlı etkileşimle, canlandırmayla hatta kostüm kullanarak dikkat toplayabildiklerini, ancak yazılı anlatımda bizzat orada bulunmamanın getirdiği zorlukların başka tekniklerle aşıldığını belirtir (203).

Dr. Seuss da, çocukların “oyundan aldığı zevke ve erken gelişen dikkat paylaşma kapasitelerine” hitap ederek ilgilerini çeker (203). Ritm kullanımı, cümlelerin uzunlukları, renk seçimi, hatta hayvanların insansılaştırılmaları, insan hayatının çok erken dönemlerinde gelişen dikkat paylaşma yetilerine hitap eder (203-05).

Brian Boyd, tarihçi Richard Minear'ın değerlendirmesiyle örneklediği kültürel eleştirinin tarihsel ve sosyolojik görünümü değerlendirdiğini, ama daha geniş tarihi yani evrimsel tarihi ve “sorun çözen birey” olarak sanatçıyı görmezden geldiğini öne sürer (208). Bir başka deyişle, metin dışı koşulların sanat eserini incelerken göz önünde bulundurulmasıyla sağlanan özgürlük, türün ve bireyin özel

koşulları göz ardı edildiği için kısıtlanır. Evrimsel yaklaşım bu kısıtlamayı ortadan kaldırarak daha geniş bir bakış açısı sunar:

[Evrimsel yaklaşım] genel olarak sanatın, belirli sanatların ve belirli sanat eserlerinin cazibesini açıklayabilir. Kendi sorunuyla baş etmeye çalışan bireysel organizmaya vurgu yapar. Burada Dr. Seuss için bu sorun, her şeyden önce izleyicisinin ilgisini çekmek ve bunu başarabilirse, Japonya'daki seçimli demokrasi (*electoral democracy*) davasına yardımcı olmaktır. (208)

Dikkat paylaşma ve merak, bilişsel yapımızın parçası ve toplumsallığımızın gereği olarak henüz yaşamımızın başında gelişen özelliklerdir. Boyd'un incelemesi, Dr. Seuss'un çocuklar için yazdığı öyküde bunları nasıl kullandığını göstermesi açısından yenilikçi bir bakış olarak değerlendirilebilir. Boyd, tarihsel ve sosyolojik verilerin ötesinde, evrimsel geçmişi de değerlendirerek daha derin ve temel bir yapıya işaret eder. Bu haliyle öykü, sadece İkinci Dünya Savaşı sonrası Japonya'sına değil, tüm dünya topluluklarına demokrasi mesajı gönderir. *Horton Hears a Who*'nun yayımlanışından 54 yıl sonra büyük bir Hollywood yapımına da dönüşerek birçok ülkede çocuklarla buluşması, belki de bu evrenselliğinden ileri gelmektedir.

SONUÇ

Yeryüzündeki canlı çeşitliliğini açıklamak için bundan 150 yıl önce Charles Darwin'in *Doğal Seçilim Yoluyla Türlerin Kökeni Üzerine* adlı kitabını yayımlamasıyla ivme kazanarak hem bilim çevrelerinde hem de toplumsal alanda büyük yankı uyandıran evrim kuramı, artık salt biyolojik açıklamalarla sınırlı kalmamaktadır. Türkiye'de henüz çok yankı bulmamış olsa da antropoloji, ekoloji, bilişsel bilimler, sinirbilim gibi farklı disiplinlerin bulgularını bir araya getiren bilim insanları ve düşünürler, evrimsel bakış açısını kullanarak, doğa bilimleriyle insani bilimleri buluşturmak gibi ilginç olduğu kadar zorlu bir yola koyulmuşlardır.

Edebiyat ve onun sözlü öncülleri, her türlü kurmaca anlatı, bilinen bütün insan topluluklarında yer buldukları için insan doğasının bir parçası olarak kabul edilebilir ve bu yolun çok önemli duraklarından biri olarak karşımıza çıkar.

Edebiyatın insan doğasının bir parçası olduğunu kabul eden evrimsel düşüncenin karşılaştığı ilk engel, insani bilimler alanında kültürün belirleyiciliğini öne çıkaran yerleşik paradigmadır. Doğuştan gelen davranış örüntülerinin varlığını kabullenmenin, özellikle 20. yüzyılda yaşanan insanlık suçlarının kaçınılmaz olduğunu da kabullenmek anlamına geleceği endişesinden olsa gerek, son yıllara kadar insani bilimlerde biyolojik açıklamalardan uzak durulmuştur. Ancak sadece şiddet, bencillik ve açgözlülüğe değil, medeniyetimizin alametifarikası saydığımız değerlerimize de bilimin ışığını tutarak evrimsel açıklamalar getiren araştırmalar, kültür ürünlerinin anlamlandırılabilmesi için yepyeni kapılar aralamışlardır.

Bu açıdan bakıldığında edebiyat kuramı alanında yapılan tartışmaları, insani ve sosyal bilimleri doğa bilimlerine yakınlaştıracak çalışmaların bir sonucu olarak da görmek mümkündür. İnsanı, kimliği kültür tarafından inşa edilen bir “boş levha” olmaktan çıkarıp milyonlarca yıllık evrimiyle birlikte değerlendirerek ele alan ve önyargılarla, paranoyalarla kısıtlanmayan evrensel bir insan doğası kavramı, sadece edebiyatın değil bütün sanatların incelenmesinde yeni olanaklar sunabilir. Yine de bugün gelinen nokta, önderliği edebiyat incelemesinin yapacağına işaret etmektedir.

Darwinci edebiyat eleştirisiyle zorlanan kapının ardına kadar açılıp, ikna edici bir kuram ortaya çıkması için edebiyatın ve sözlü öncüllerinin insan evriminde oynadığı rolü, yani adaptif işlevinin ne olduğu tartışması merkezî bir konumda olduğu söylenebilir. Evrim kuramı işlevsiz adaptasyon olamayacağını öngördüğü için kurmaca anlatının evrenselliğini evrim sürecinin parçası olarak görmek, böyle bir açıklamayı gerekli kılar.

Bu yüzden tezimin ikinci bölümünü anlatının işlevi konusundaki tartışmalara ayırdım. İlk olarak ele aldığım, Michelle Scalise Sugiyama'nın öne sürdüğü “bilgi transferi aracı” düşüncesi, anlatıların didaktik özelliklerine dikkat çeker. Buna göre bilinen tarihin çok öncesinde, zihinsel yapıların şekillendiği uzun Buzul Çağı sırasında hikâyeler dinlemekten hoşlanan bireyler başkalarının deneyimlerinden ve bilgilerinden faydalanarak hayatta kalma şanslarını artırmışlardır. Anlatılar taşıdıkları bu bilgilerin onları dinleyenlere sağladıkları avantajlar sebebiyle evrensel olacak kadar vazgeçilmez hale gelmişlerdir.

Bir başka ilginç öneri, sanatın karşı cinsi etkilemeye yönelik bir adaptasyon olduğunu öne süren evrimsel psikolog Geoffrey Miller'dan gelir. Miller sanatın doğrudan sağkalıma bir katkı sağlamadığını ancak, tıpkı tavuskuşunun kuyruğu gibi

karşı cinse bireyin meziyetlerini ve zenginliklerini göstererek kapsamlı seçim değerini artırdığını iddia eder.

Steven Pinker da Miller gibi sanatın doğrudan bir adaptasyon olmadığı iddiasındadır. Pinker'a göre sanat asıl adaptasyonların bir yan ürünüdür. Bu görüşünü *cheesecake* benzetmesiyle açıklayan düşünür, doğada varolmayan bu tatlının, adaptasyonların ortaya çıkardığı “zevk düğmeleri”ne basmak için kasten üretilmesi gibi, evrimsel sürecin hazla ödüllendirdiği süreçlerin sanat eserlerinde tekrar edildiğini öne sürer. Ancak Pinker, kurmaca anlatıyı diğer sanat dallarından ayırır. İnsanlara gelecekte karşılaşılabilecekleri durumlarda uygulanabilecek davranış modelleri sunan kurmacanın, doğrudan bir adaptif işlevi de yerine getirebileceğini belirtir.

Pinker'ın dikkat çektiği bu işlev, Brian Boyd'un üzerinde durduğu sanat-oyun benzerliğini hatırlatır. Boyd, sanatın oyundan türemiş bir insan adaptasyonu olduğunu öne sürer. Memelilerde oldukça yaygın bir şekilde gözlemlenebilen oyun oynama pratiği organizmanın davranışlarına doğuştan gelmemiş bir esneklik kazandırır ve böylece kapsamlı seçim değerine katkıda bulunur. Boyd insanın öne çıkan adaptif özelliğinin bilişsel yetenekleri olduğunu hatırlatır ve sanatın bilişsel bir oyun olduğunu söyler. Boyd, sanatın insan yaşamının çok erken dönemlerinde gelişen dikkat yönlendirme ve paylaşma mekanizmalarını da kullanarak toplumsallaşmaya katkıda bulunduğunu da belirtir. Antropolog Ellen Dissenayake'nin sanat, oyun ve ritüellerin benzerliklerine dikkat çektiği çalışmaları da Boyd'un bu görüşlerini destekler niteliktedir.

Evrimsel edebiyat kuramı deyince ilk akla gelen isim Joseph Carroll, adaptif işlev konusunda Edward O. Wilson'ın görüşlerini benimser. Wilson, üstün zekâsının insana, güdülerinin dışında hareket edebilmesine olanak sağlayan seçenekler

sunduğunu ancak, bu seçenek bolluğunun karar vermeyi zorlaştıran karmaşa ve kafa karışıklığına yol açtığını belirtir. İnsanın çevresini anlamlı ve düzenli bir bütün olarak algılama ihtiyacı duyduğuna işaret eden Wilson, sanatın bu düzeni sağlamak üzere evrimleşmiş bir adaptasyon olduğunu öne sürer. Carroll, bu işlevi temel alarak edebiyatın bir tür “bilişsel haritalama” olduğunu savunur.

Görülebileceği gibi anlatının adaptif işlevinin ne olabileceği konusundaki açıklamalar, konunun disiplinlerarası doğasına uygun olarak sadece edebiyat kuramcıları değil evrimsel süreçleri göz önünde bulunduran psikologlar ve antropologlardan da gelir. Önde gelen birkaçına değindiğim bu öneriler, kurmaca anlatının farklı şekillerde de olsa bilinen bütün toplumlarda yer bulmasını oldukça ikna edici bir biçimde açıklar ve bugünün edebiyatını evrimsel tarihimizle buluşturmanın olanaklılığını gösterirler.

Ancak kuramsal tartışmalar ne kadar verimli ve yenilikçi olursa olsun, evrimsel bakış açısının tek tek edebiyat eserlerinin incelenmesinde eleştirmene ve okura neler göstereceği de önemlidir. Kapsamlı değerlendirmeleri hak eden, dikkate değer başka birçok araştırma olsa da, genel bir fikir sunabilmek amacıyla, bu araştırmalardan birbirinden mümkün olduğunca farklı yöntem ve amaçlarla gerçekleştirilmiş üç uygulama örneğini ele alarak evrimsel edebiyat eleştirisinin sunduğu olanakları ve beraberinde getirdiği kısıtlamaları keşfetmeyi amaçladım.

Joseph Carroll ve arkadaşlarının “Graphing Jane Austen” araştırması, sosyal bilimler yöntemlerinin edebiyat incelemesinde nasıl kullanılabileceğinin bir örneği olarak ele alınabilir. Araştırmacılar hazırladıkları kapsamlı anketle okuyucuların roman karakterlerinin davranışlarına verdikleri duygusal tepkileri ölçmüş ve elde ettikleri sonuçları antropolojik terimler kullanarak değerlendirmişlerdir. Vardıkları sonuçları ortaya koydukları tablolarla somutlaştıran araştırmacılar, genel örüntü

hakkında ilginç çıkarımlar ortaya atarlar. Ancak, bu çıkarımlara olanak tanıyan geniş bakış açısının tek tek edebiyat eserleri hakkında özel yorumlar yapmayı zorlaştıracağı görülebilir. Nitekim bilimsel bir edebiyat incelemesi iddiasıyla tasarlanan araştırmanın bu zayıf yönüne Ellen Spolsky, istisnai olanın önemine vurgu yaparak dikkat çeker.

Bu şekilde anketler, istatistikler, tablolar kullanmak yerine, evrimsel terimlerin izlerini edebiyat eserlerinde süren uygulama örnekleri de vardır. Bunlara örnek olarak, Jonathan Gottschall'ın *İlyada* okumasını kısaca değerlendirdim. Gottschall, modern etolojinin kurucularından biri olarak anılan Konrad Lorenz'in tanımladığı "törenselleşme", "kültürel sahtetürleştirme" gibi terimlerin Homeros'un eserinde insan doğasının bir parçası olarak gözlemlenebileceğini ikna edici bir şekilde ortaya koyar. Bu inceleme Homeros'un savaşlar, kavgalar, güzel kadınlar ve cesur kahramanlarla dolu dünyasının evrimsel incelemeye ne kadar uygun olduğunu da gösterir ve sınırları zorlayarak kalıpları aşmaya çalışan edebiyat eserlerinin evrimsel terminolojiyle nasıl incelenebileceği konusunda merak uyandırır.

Yer verdiğim üçüncü çalışma olan "The Origin of Stories: *Horton Hears a Who*" başlıklı makalesinde Brian Boyd, kurmaca anlatının bireyin sorununu aşmakta nasıl kullanılabileceğini örneklemek için Dr. Seuss'un öyküsünü ele alır. Yazar, İkinci Dünya Savaşından çıkmış Japonya'da demokrasi düşüncesini desteklemek için her bir oyun ne kadar önemli olduğu düşüncesini savunmak istemektedir. Ancak bunu doğrudan söylemek, ne Japonya'da ne de kendi ülkesi Amerika Birleşik Devletleri'nde ses getirecektir. Bu sorunu aşmak için bir "bilişsel oyuk"ta yaşayan insanın, hayatının erken dönemlerinde, konuşma öncesinde gelişmeye başlayan dikkat paylaşma isteğini kullanarak ilginç bir hikâye anlatır. Bu yolla özellikle çocukların "dünyada ilk başta gördüğümüzden fazlası" olduğu fikrini de kabul

etmelerini ister. “Hayalgücünü paylaşmanın bizi nasıl farklı dünyalara götürebileceğini veya eskisini istediğimiz gibi yeniden inşa edebileceğimizi” (209) gösterir. Boyd, genellikle tarihsel ve sosyolojik değerlendirmelerle ele alınan öyküye, insanın evrimsel geçmişini de göz önünde bulundurarak yeni bir şekilde bakar. Böylece öykünün, anlamlandırılması için kullanılagelen politik ve sosyolojik yapının çoktan değişmiş olmasına rağmen hâlâ tüm dünya çocuklarına hitap edebilen bir yapıda olmasına da açıklık getirmiş olur.

Evrimsel edebiyat kuramı, tüm insan topluluklarında, tüm kültürlerde gözlemlenen olgulardan yola çıkarak tanımlanan bir “insan doğası” kavramını temel alır. Bu yüzden evrensel kavramları ele alan kurmaca anlatının adaptif işlevi gibi tartışmalarda verimli ve ikna edici bir bakış açısı olduğu görülebilir. Aynı şekilde tam olarak evrensel olduğu söylenemese de, daha çok halk psikolojisi (*folk psychology*) diye tanımlanan ve az çok doğruluk payı olduğunu kabul etmemiz gereken kaba genellemelerin daha belirgin olduğu klasik eserler, destanlar ve masallar evrimsel eleştiri için geniş olanaklar sunmaktadır.

Diğer yandan evrim kuramının toplumlar, dönemler ve kültürlerüstü bakış açısı evrensel örüntüleri görünür kıldığı gibi ayrıntıları da silikleştirdiğini söylemek çok yanlış olmaz. Belirli bir kurmaca ürünü incelendiğinde gerçekten de eserinden yazarın, verdikleri tepkilerden de okuyucuların öznel durumları biyolojik olgulara indirgenerek bazı genellemelere ulaşılabilir. Ancak eğer milyonlarca yılda oluşmuş davranış örüntülerini kuramsal çerçevemizin sınırlarını belirlemek için kullanırsak yüzlerce hatta binlerce yıl arayla ortaya çıkmış edebiyat eserlerinde az çok benzer sonuçlara ulaşmamız gerekir.

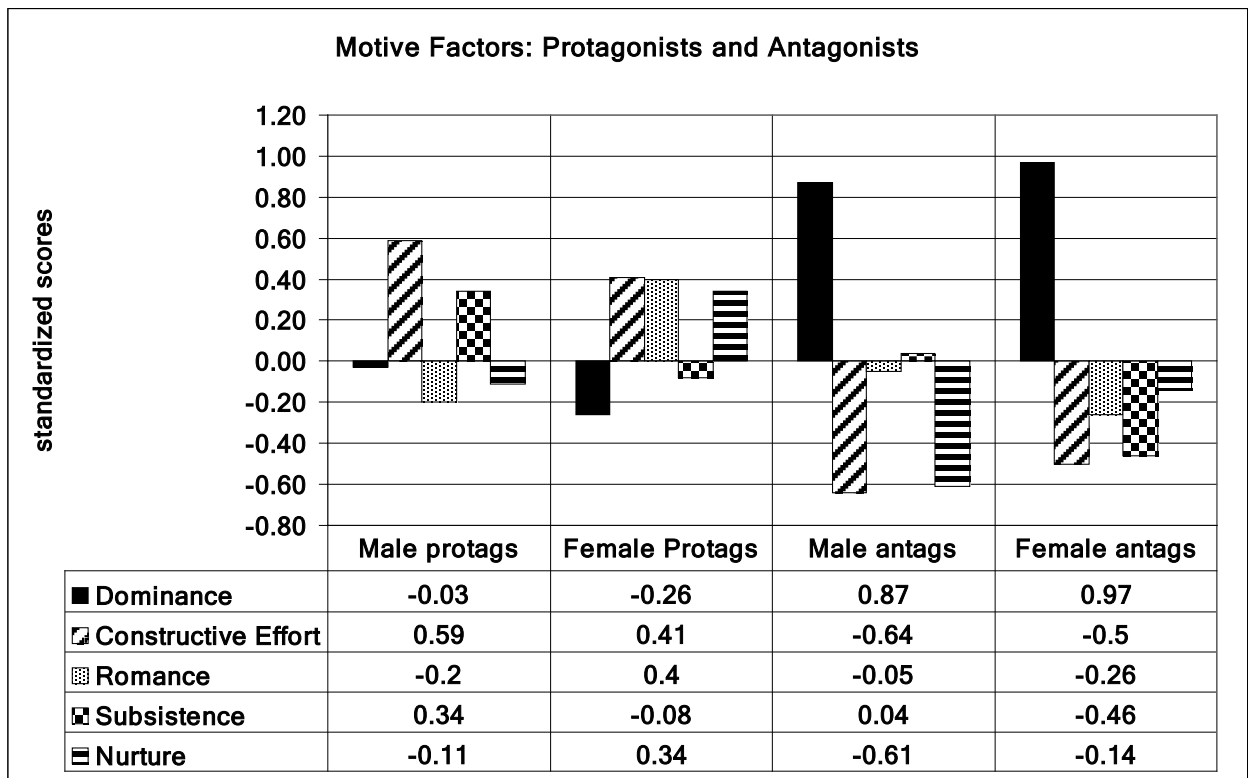
Bugünkü bilimsel veriler, kültürel çeşitliliğe olanak tanıyan bilişsel yapımızın bilinen tarihin yüz binlerce yıl öncesinde şekillenmeye başladığını göstermektedir.

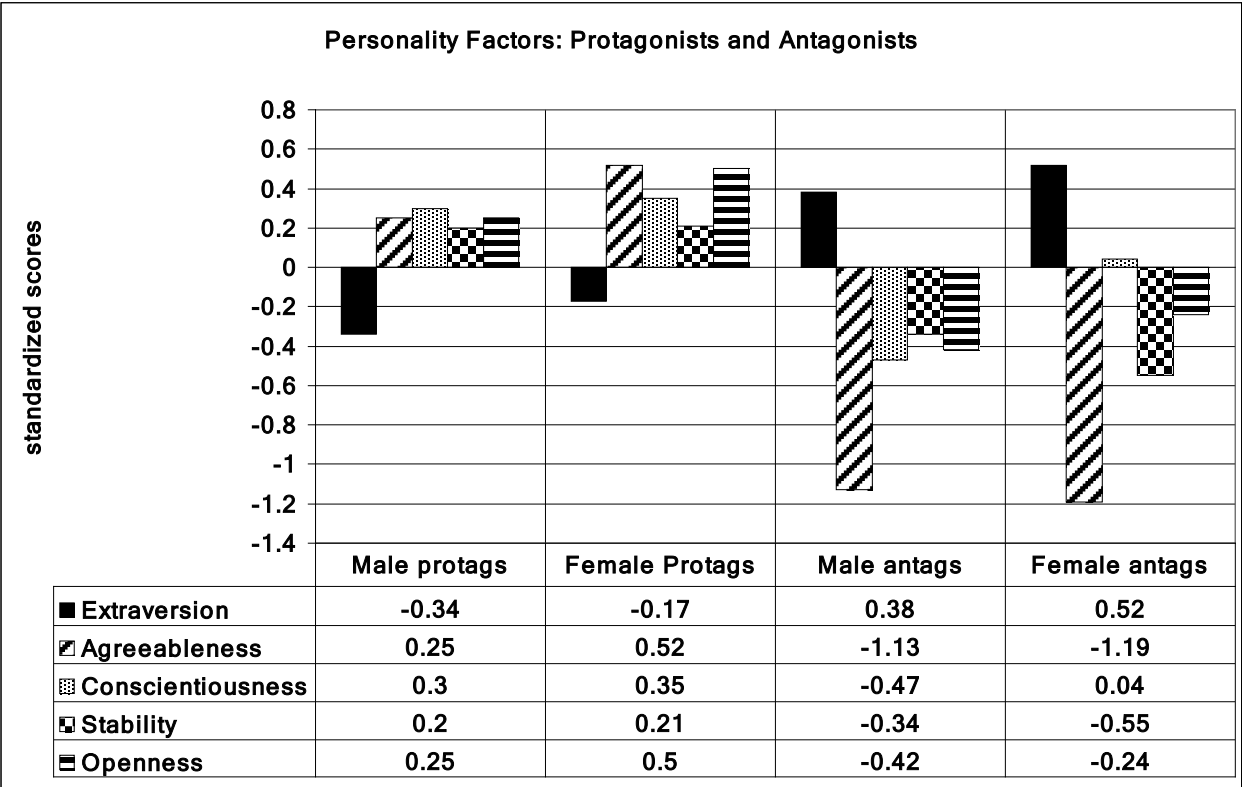
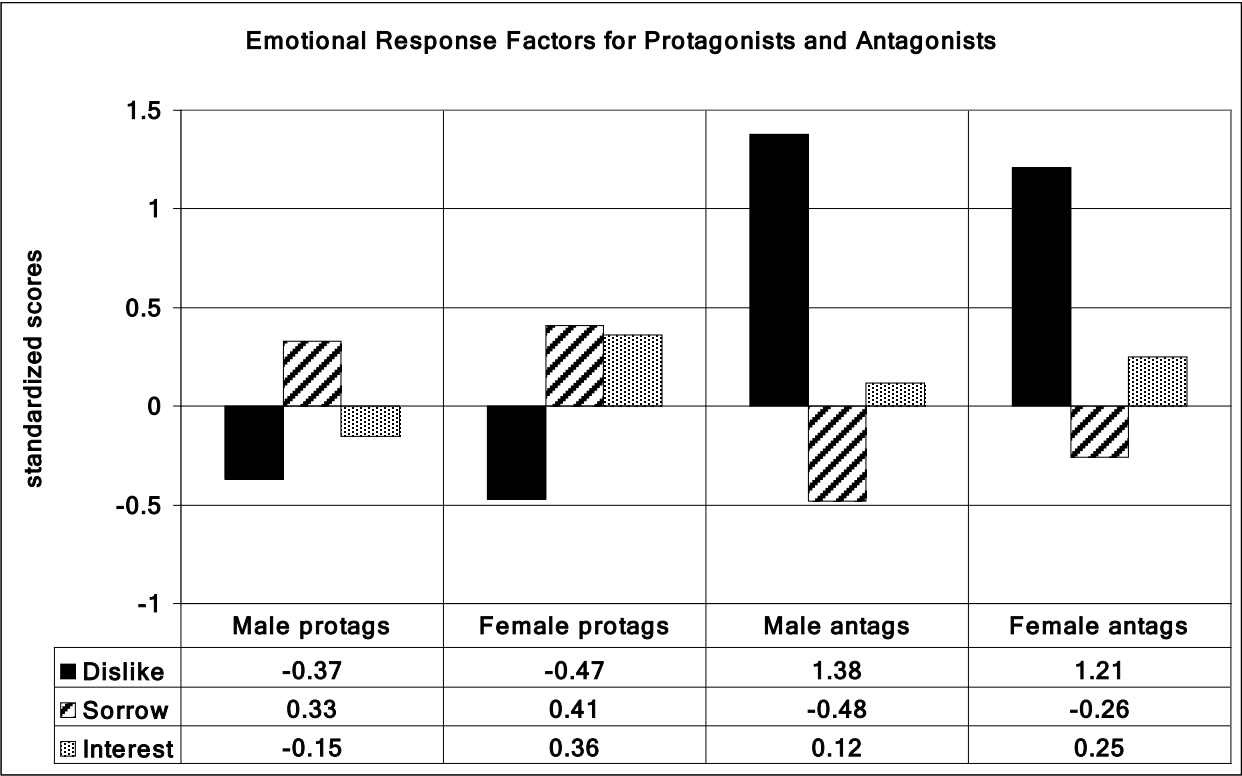
Biyolojiye göre çok daha değişken olan kültür, bu bilişsel yapı üzerinde oluşmuştur ve ondan tamamen ayrı değil, bireyin hem toplumsal hem de ekolojik çevresine uyum sağlamasını kolaylaştıran bir mekanizma olarak ele alınabilir. Örneğin “mutfak kültürü”nn coğrafi konumla doğrudan ilişkili olduğu düşünülebilir. İnsanlar çevrelerinde yetişen bitkilere ve yaşayan hayvanlara göre yeme içme alışkanlıklarını şekillendirmişlerdir. Benzetmeyi devam ettirirsek, evrimsel edebiyat kuramı şu anda “görüyorsunuz ya bütün insanlar yemek yiyor, çünkü protein, kalori ve vitaminlere ihtiyaçları var” aşamasındadır. Dünyanın her yerindeki insanların neden yiyecek ve içecek tükettikleri konusunda adaptif işlev tartışması yokken, aynı derecede evrensel olan kurmaca anlatı konusunda yeni başlayan tartışmaların varlığı, insanın bir tür olarak dünya üzerindeki biyolojik ve fiziksel varlığıyla geç kalınmış hesaplaşmalarına işaret ediyor gibi görünmektedir.

Belki de bu yüzden, evrimsel biyolojik temelli açıklamalar insan davranışlarının kültürel farklılıklardan kaynaklanan özelliklerini açıklamakta kullanılırken epey indirgemeci görünmektedir. E.O. Wilson’ın belirttiği gibi “indirgeme, bilimsel çalışmanın özü” ise belki de bu bilimsel bir edebiyat kuramı için en azından başlangıçta ödememiz gereken bir bedeldir.

Ekler

Joseph Carroll’ın “Graphing Jane Austen - Using Human Nature in Empirical Literary Study” sunumundan tablolar.





<i>Original Emotions</i>	Dislike	Sorrow	Interest
Anger	0.86		
Disgust	0.89		
Contempt	0.83		
Fear of character	0.72		
Admiration	<i>-0.73</i>		0.30
Liking	<i>-0.78</i>		0.42
Fear for character		0.77	
Sadness		0.83	
Amusement		<i>-0.67</i>	0.47
Indifference			<i>-0.86</i>

SEÇİLMİŞ BİBLİYOGRAFYA

- Aristoteles. *Poetika*. Çev. Samih Rifat. İstanbul: Can Yayınları, 2007.
- Boyd, Brian. “Art as Adaptation: A Challenge”. *Style* 42.2-3 (2008): 138-43.
- . “The Art of Literature and the Science of Literature”. (Spring 2008) 9 Eylül 2008. <<http://www.theamericanscholar.org>>
- . “The Origin of Stories: *Horton Hears a Who*”. *Philosophy and Literature* 25 (2001): 197-214.
- . “Jane, Meet Charles: Literature, Evolution, and Human Nature”. *Philosophy and Literature* 22 (1998): 1-30.
- Carroll, Joseph. “An Evolutionary Paradigm for Literary Study”. *Style* 42.2-3. (2008): 103-35.
- . *Evolution and Literary Theory*. Columbia: University of Missouri Press, 1995.
- . “Human Nature and Literary Meaning: A Theoretical Model Illustrated with a Critique of *Pride and Prejudice*”. *Literary Darwinism: Evolution, Human Nature, and Literature*. New York: Routledge, 2004. 187-216
- . *Literary Darwinism: Evolution, Human Nature, and Literature*. New York: Routledge, 2004.
- . “Literature and Evolutionary Psychology”. Ed. David Buss. *Handbook of Evolutionary Psychology*. New Jersey: John Wiley & Sons, 2005. 931-52.
- . “The Adaptive Function of Literature”. *Evolutionary and Neurocognitive Approaches to Aesthetics, Creativity, and the Arts*. Ed. Colin Martindale, Paul

- Locher, and Vladimir M. Petrov. Amityville, New York: Baywood, 2007. 31-45.
- . “The Deep Structures of Literary Representations”. *Literary Darwinism: Evolution, Human Nature, and Literature*. New York: Routledge, 2004.
- . “The Human Revolution and the Adaptive Function of Literature”. *Philosophy and Literature* 30 (2006): 33-49.
- Carroll, Joseph ve diğer. “Hierarchy in the Library: Egalitarian Dynamics in Victorian Novels”. *Evolutionary Psychology* 6-4 (2008): 715-38.
- Dawkins, Richard. *The Selfish Gene*. New York: Oxford University Press, 2006.
- De Waal, Frans. *İçimizdeki Maymun*. Çev. Aslı Biçen. İstanbul: Metis Yayınları, 2008.
- Dissanayake, Ellen. *Homo Aestheticus: Where Art Comes from and Why*. 1992. Seattle: University of Washington Press, 1995.
- Dutton, Dennis. “The Pleasures of Fiction”. *Philosophy and Literature* 28.2 (October 2004): 453-66.
- Fromm, Harold. “Human Nature’s Human Nature”. *Style* 42.2-3 (2008): 179-80.
- Gottschall, Jonathan. “Homer’s Human Animal: Ritual Combat in the *Iliad*”. *Philosophy and Literature* 25 (2001): 278-94.
- . “The Tree of Knowledge and Darwinian Literary Study”. *Philosophy and Literature* 27.2 (October 2003): 255-68.
- Gould, Stephen Jay. *The Structure of Evolutionary Theory*. Cambridge, Mass. : Belknap Press of Harvard University Press, 2002.
- Homeros. *İlyada*. Çev. Azra Erhat ve A. Kadir. İstanbul: Can Yayınları, 1996.
- Miller, Geoffrey. *The Mating Mind: How Sexual Choice Shaped the Evolution of Human Nature*. London: Willian Heinemann, 2000.

- Pinker, Steven. *How the Mind Works*. Victoria, Australia: Penguin Books, 1997.
- . “Toward a Consilient Study of Literature”. *Philosophy and Literature* 31 (2007): 162-78.
- Snow, C. P. *İki Kültür*. Ankara: Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu, 1999.
- Spolsky, Ellen. “The Centrality of the Exceptional in Literary Study”. *Style* 42.2-3. (2008): 285-89.
- Storey, Robert. *Mimesis and the Human Animal: On the Biogenetic Foundations of Literary Representation*. Evanston: Northwestern University Press, 1996.
- Sugiyama, Michelle Scalise. “Narrative Theory and Function: Why Evolution Matters”. *Philosophy and Literature* 25 (2001): 233-50.
- Swirski, Peter. *Of Literature and Knowledge: Explorations in Narrative Thought Experiments, Evolution, and Game Theory*. New York: Routledge, 2007.
- Tooby, John, and Leda Cosmides. “Conceptual Foundations of Evolutionary Psychology”. Ed. David Buss. *Handbook of Evolutionary Psychology*. New Jersey: John Wiley & Sons, 2005. 5-67.
- . “The Psychological Foundations of Culture”. *The Adapted Mind: Evolutionary Psychology and the Generation of Culture*. New York: Oxford University Press, 1992.
- Tooby, John ve diğer. “Introduction: Evolutionary Psychology and Conceptual Integration”. *The Adapted Mind: Evolutionary Psychology and the Generation of Culture*. New York: Oxford University Press, 1992.
- Wilson, Edward O. *Consilience: The Unity of Knowledge*. New York: Random House, 1998.

ÖZGEÇMİŞ

Murat Turan, 1980 yılında Düzce’de doğdu. Orta öğrenimini Düzce’de tamamladıktan sonra Marmara Üniversitesi İngilizce Öğretmenliği Bölümü’nü bitirdi. 2003 yılından bu yana Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı bir lisede İngilizce öğretmeni olarak görev yapmaktadır.